

Geçiş Dönemi Adaleti ve Uzlaşma: Teori ve Uygulama

Martina Fischer

1. Giriş	2
2. Geçiş Dönemi Adaleti: Bir Paradigmanın Doğuşu	4
2.1 Hesap Verebilirliğe Odaklanmak: Uluslararası Ceza Adaleti ve Hakikat Komisyonları	4
2.2 Bütüncül Yorumlama Çağrısı: Farklı Düzeylere ve Boyutlara Odaklanmak ve Toplumsal Cinsiyet Adaletini Ele Almak	10
2.3 Araştırmadaki Boşluklar ve Açıkta Kalan Sorular	14
3. Uzlaşma ve Çatışma Dönüşümü	16
3.1 Çok Katmanlı Süreçler Olarak Uzlaşma ve Çatışma Dönüşümü	16
3.2 Çatışma Dönüşümünün Önündeki Engeller: Seçici Hatırlama, İnkâr ve Mağdurlaştırma	21
3.3 Araştırmadaki Boşluklar ve Açıkta Kalan Sorular	25
4. Araştırma ve Uygulamada Sonraki Adımlar: Farklı Öznelerin ve Düzeylerin Etkileşimini İncelemek	28
5. Kaynakça	31

1. Giriş

Geçtiğimiz yirmi yılda, bilim insanları ve uygulayıcılar, ülkelerin ve toplumların şiddet, savaş, baskı ve insan hakları ihlalleriyle dolu bir tarihle nasıl yüzleştikleri sorusuna artan bir ilgiyle odaklanmıştır. Geçiş dönemi adaleti, demokratikleşme, ulus inşası ve devletin yeniden yapılanması ile ilgili akademik tartışmalarda önemli bir rol oynamaya başlamış¹ ve uluslararası kuruluşlar tarafından yaygın bir şekilde desteklenmiştir. Yargılamalar, ağır insan hakları ihlallerinin faili olduğundan şüphelenilen kişilerin soruşturulması, suçların kaydını tutmak için oluşturulan hakikat komisyonları, belirli konumdaki kişilerin incelenmesi veya görevden alınması “uluslararası kuruluşlar, fon kuruluşları ve dış uzmanların savaştan veya otoriter rejimden geçiş sürecindeki toplumlar için önerdiği reform ‘menüsünün’ merkezi bileşeni” haline gelmiştir (Thoms ve diğerleri, 2008, 9)². Uzlaşma kavramı da benzer şekilde popülerlik kazanmıştır. Uzlaşma, son on yılda siyasi kalkınma, sosyoekonomik yardım ve güvenlik ile birlikte donörlerin desteğini alan dört temel girişim kategorisinden biri olmuştur (Smith, 2004). Çok sayıda araştırmacı ve uygulayıcı, uzlaşmayı kalıcı barışın önemli bir gerekliliği olarak görmektedir. Ayrıca, yukarıdan aşağıya bir siyasi çözüme ulaşıldığında, ileride anlaşmanın sorgulanmasını ve şiddete dönülmesini önlemek için çatışmaya dair çözülmemiş sorunların ele alındığı, tabandan yukarıya doğru bir sürecin yürütülmesi gerektiğini varsaymaktadır. Bu bağlamda geçmişle yüzleşme, barışın inşası ve gelecekteki ilişkiler için bir ön koşul olarak kabul edilir.

Bu bölüm, bu kavramlardan kaynağını alan uygulanabilir yaklaşımları çatışma dönüşümü ve barış inşası ile ilgileri bakımından değerlendirmek için GDA ve

---

¹ Amerika Birleşik Devletleri Barış Enstitüsü (Kritz, 1995 ve 2009), Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi, Güney Afrika Şiddet ve Uzlaşma Çalışmaları Merkezi, Swisspeace ve Lahey Adalet ve Uzlaşma Merkezi, geçiş dönemi adaletiyle ilgili konularda araştırmalar yürütmüş ve kapsamlı yayınlar hazırlamıştır. Oslo Uluslararası Barış Enstitüsü ve Wisconsin-Madison Üniversitesi geçiş dönemi adaleti üzerine veri tabanları kurmuştur.

² BM İnsani İşler Koordinasyon Ofisi, 40'tan fazla ülkenin geçiş dönemi adaleti tedbirlerini derlemiş ve BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi, 2006 yılında Çatışma Sonrası Devletler için Hukukun Üstünlüğü Araçları adlı diziyi yayımlamıştır. Çevrimiçi versiyonları için bakınız, www.irinnews.org/InDepthMain.aspx?InDepthId=7&ReportId=62746 ve www.ohchr.org/EN/PublicationsResources/Pages/SpecialIssues.aspx.

uzlaşma konusundaki tartışmaları incelemektedir.³ Bir sonraki kısım, uluslararası ceza adaleti ve hakikat komisyonlarına ilişkin araştırmaların durumunu yansıtmakta ve bu yaklaşımların güçlü yanları ile sınırlarına ışık tutmaktadır. 3. Kısım, örtüşmelerine rağmen, geçiş dönemi adaleti ve uzlaşmayla ilgili tartışmaların aynı olmadığını ortaya koymakta ve uzlaşmayı çatışma dönüşümünün yanında çok katmanlı bir süreç olarak görmek gerektiğini özetlemektedir. Bütün bu kavramlara ilişkin söylemler, her iki kısmın sonunda özetlenen, araştırmadaki önemli boşluklar ve açıkta kalan birçok soruyla açıklanmıştır. Dördüncü ve son kısım, araştırma ve uygulamadaki çeşitli zorlukları detaylarıyla anlatmaktadır. Farklı öznelerin, seviyelerin ve mekanizmaların etkileşimine odaklanmak ve etkilenen nüfusun sesine kulak vermek bu zorluklar arasında yer alır.

2. Geçiş Dönemi Adaleti: Bir Paradigmanın Doğuşu

Geçiş dönemi adaleti kavramı, uluslararası insan hakları hareketinden gelmektedir. İlk başta, demokratik geçiş sürecinde diktatörlüklerin veya baskıcı rejimlerin işlediği insan hakları ihlallerini ele alan yargı süreçlerini ifade ederdi. Daha sonra bu terim, şiddetli çatışmalarda yaşanan savaş suçlarının ve kitlesel insan hakları ihlallerinin yargılanması için de kullanılmaya başladı (Kritz, 1995; Minow, 1998 ve 2002; Teitel, 2000). Kavram giderek önem kazanmış ve geçtiğimiz yirmi yılda savaştan zarar gören toplumlarla barış inşası üzerine çalışan kuruluşlar tarafından çokça tartışılmıştır.⁴ Süreç boyunca kavramın anlamı genişlemiştir.⁵ Bugün mahkemelerin kurulmasını, hakikat komisyonlarını, devlet idaresinin aklanmasını, onarımların kararlaştırılmasını, incelemeler yapan siyasi ve toplumsal girişimleri, uzlaşma ve anma kültürlerini kapsamaktadır.

---

³ Önceki taslaklar hakkındaki yorumları için Ljubinka Petrovic-Ziemer ve Beatrix Austin'e ve dil düzeltisi için Amy Hunter'a teşekkür ederim.

⁴ Araştırmanın durumuyla ilgili genel bir değerlendirme için bakınız van der Merwe ve diğerleri, 2009; Thoms ve diğerleri, 2008; Backer, 2009.

⁵ Paradigma ile ilgili tarihsel bir bakış açısıyla yapılan tartışmalar için bakınız Roht-Arriaza/Mairezcurrena, 2006; Elster, 2004; Fletcher ve diğerleri, 2009.

2.1 Hesap Verebilirliğe Odaklanmak: Uluslararası Ceza Adaleti ve Hakikat Komisyonları

Uzun zamandan beri, GDA literatürü esas olarak hukukçuların, insan hakları aktivistlerinin ve resmi olarak hakim, savcı veya politika yapıcı görevlerinde bulunan kişilerin alanı olmuştur. Ahlaki-felsefi ve hukuki yönlere, özellikle de mahkemelerin kurumsal tasarımına ve işleyişine fazlasıyla özen gösterilmiştir. Uluslararası hukuk uzmanları, ağır insan hakları ihlalleriyle ilgilenen uluslararası, karma veya yerel mahkemelerin gelişimi, kapasiteleri ve yasal usulleri üzerine kapsamlı yayınlar çıkarmıştır. Birçok çalışma, Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) de dahil olmak üzere Eski Yugoslavya, Ruanda, Sierra Leone ve Lübnan Mahkemeleri gibi savaş suçlarını kovuşturmak için kurulmuş uluslararası mahkemelere odaklanmaktadır.

Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTY), Birleşmiş Milletler (BM) himayesinde kurulan ilk mahkeme olduğu için birçok araştırma, mahkemenin uluslararası hukuka ve yasal usullere uygunluğuna odaklanmıştır.⁶ Çok sayıda yazar, uluslararası ilişkilerin medenileştirilmesi bağlamında ICTY'yi yenilikçi bir araç olarak değerlendirmektedir. Söz konusu toplumlar üzerindeki etkisiyle ilgili analizler fazla değildir ve bu konularda çok az deneysel çalışma vardır (Meernik, 2005; Nettelfield, 2006; Orentlicher, 2008). 1534 sayılı BM kararında belirtildiği ve mahkemenin üst düzey temsilcilerinin desteklediği gibi⁷ ICTY'nin "barışın ve uzlaşmanın yeniden sağlanmasına" katkıda bulunup bulunmadığı sorusu hala tartışılmaktadır (Meernik, 2003; Mertus, 2004; Hazan, 2006). Bu örnek, hem uluslararası ceza mahkemelerinin yürüttüğü kovuşturmanın potansiyeli ve sınırları hakkındaki görüşlerin çeşitliliğini hem de mahkemelerin savaştan zarar görmüş toplumlar üzerindeki etkisini değerlendirmenin zorluğunu yansıtmaktadır (bakınız *Kutu 1*).

Kutu 1

⁶ Genel bir değerlendirme için bakınız Bassiouni/Manikas, 1996; Clark/Sann, 2002; Olusanya, 2005; Schabas, 2006.

⁷ Örneğin, bakınız ICTY'nin eski başkanı Antonio Cassese'nin (www.icty.org/sid/3) ve mevcut başkanı Patrick Robinson'un (<http://www.icty.org/sid/142>) açıklamaları.

İkircikli değerlendirmeler – Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTY)

1993 yılında Lahey’de kurulan ICTY, savaş suçlarının ve insanlığa karşı suçların soruşturulmasına ve Batı Balkanlar’da son dönemde gerçekleşen savaşlarla ilgili gerçeklerin belgelenmesine öncülük etmiştir. Eski Yugoslavya topraklarında uluslararası insancıl hukukun ağır bir şekilde ihlal edilmesiyle ilgili olarak 161 kişi aleyhine dava açmıştır: 83 dava (117 suçlama) sonuçlandırılmıştır. Bugüne dek 44 sanığın yargılamasına devam edilirken iki şüpheli kaçak durumundadır. Birkaç dava, (çoğunlukla Bosna-Hersek’teki) yerel mahkemelerin savaş suçları dairelerine sevk edilmiş ve ICTY ile uluslararası fon kuruluşları, eski Yugoslavya ülkelerindeki yerel yargı organlarına yönelik kapasite geliştirme programları başlatmıştır.⁸ ICTY, bölgedeki toplumlarla yakın iş birliği yapmak amacıyla Saraybosna, Belgrad ve Zagreb’de yerel ofisler açmıştır. Ancak Lahey Mahkemesi’nin meşruiyeti bölgenin kendisinde tartışmalı bir konu olarak görülmektedir.

Özellikle Sırbistan’daki ve Bosna Sırp Cumhuriyeti’ndeki nüfusun bir bölümü ICTY’yi başından beri taraflı – bir tür “kazananların adaleti” – (Meernik’in 2003’te açıklık getirdiği gibi, bu görüşü destekleyecek hiçbir kanıt olmamasına rağmen) veya en azından dışarıdan dayatılan uzak bir mekanizma olarak görmüştür (Arzt, 2006; Spoerri/Freyberg-Inan, 2008; McMahon/Forsythe, 2008). ICTY’nin kabul edilmemesinin veya meşru görülmemesinin nedenlerine dair tartışmalı değerlendirmeler vardır. Çarpıtılmış medya haberleri bu dinamiğin en önemli faktörüydü (Sajkas, 2007; Allcock, 2009). Bununla birlikte, diğer sorunlar Mahkemenin kendi usulleri, amaçlarının net olmaması ve ICTY ile yerel halk arasındaki iletişim meselesiyle ilgiliydi (Hodzic, 2007; Mertus, 2007). ICTY’nin varlığının ilk yıllarında duruşmalar ve kamuoyu açıklamaları yalnızca İngilizce yapılmıştı. Ayrıca, NATO güçleri üst düzey bazı sanıkları tutuklamayı

⁸ 2005 yılında, Bosna Hersek Mahkemesi Savaş Suçları Bölümü devlet düzeyinde kalıcı bir organ olarak kuruldu. Hırvatistan’da 2003 yılında Zagreb, Osijek, Rijeka ve Split’teki Eyalet Mahkemeleri bünyesinde Savaş Suçları Daireleri kuruldu. Sırbistan’da da 2003 yılında, Belgrad Bölge Mahkemesi bünyesinde özel bir Savaş Suçları Dairesi ve Savaş Suçları Savcılığı kuruldu. Bazı çalışmalarda mahkemelerin usulleri anlatılmasına rağmen, bunların etkililikleri detaylıca araştırılmamıştır.

başaramadığı için ICTY'nin güvenilirliğini kaybettiği iddia edilmiştir (Kerr, 2005, 325).

İnsan hakları ve kadın hakları örgütleri, faille özellikle ve çok güçlü bir şekilde odaklandığı ve onların kişisel haklarını koruduğu, dolayısıyla mağdurların ihtiyaçlarını göz ardı ettiği için Lahey Mahkemesi'ni suçlamıştır. Mağdurlar ve mağdur grupları için resmi usul hukukunun olmaması ve ihlallerden etkilenenlerin yalnızca tanık olarak dinlenmesi ağır eleştirilere neden olmuştur. Dikkat çekilen temel sorun, çapraz sorgu uygulaması gibi Anglo-Amerikan hukuk geleneklerinin uygulanmasıydı (Franke, 2006, 818). Ayrıca, Lahey Mahkemesi'nin çalışmalarının, mağdurlara yönelik tazminat mekanizmalarıyla tamamlanmaması yönünde eleştiriler de oldu. Bu eksiklik, mağdurların tazminat talebinde bulunabilecekleri bir "talep komisyonu" kurulmasını öneren ICTY başkanı Patrick Robinson tarafından Ekim 2009'da gündeme getirildi.⁹

Akademisyenlerin Lahey Mahkemesi'nin ilgili toplumlar üzerindeki etkisine ilişkin değerlendirmeleri de aynı ölçüde çelişkilidir. Mahkemenin Batı Balkanlardaki kamuoyu tartışmaları için önemli bir itici güç olduğu iddia edilmektedir. Ne var ki, savaşla ilgili milliyetçi söylemleri (Allcock, 2009, 367) ve yerel topluluklarda düşmanlığı körüklediğine dair açık göstergeler de bulunmaktadır. James Meernik, 1996-2003 yılları arasındaki birleştirilmiş istatistiksel verilere dayanarak Bosna-Hersek'teki başlıca etnik gruplar arasındaki çatışma ve iş birliği dinamiklerini analiz etmiş ve ICTY'nin Bosna'da toplumsal barış üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu görüşünü destekleyecek çok az kanıt bulmuştur: "Aslında, etki, örneklerin çoğunda amaçlananın tam tersiydi. Çoğu kez etnik gruplar, bir tutuklama veya yargılamanın ardından birbirlerine daha fazla düşmanlıkla karşılık verdiler (Meernik, 2005, 287). Aynı zamanda, ICTY'nin zulüm ve katliamlar hakkında önemli olaylara dair arşivlerin oluşturulmasına yardımcı olduğu da yaygın bir şekilde kabul edilmektedir.

⁹ Bakınız www.icty.org/sid/10244.

Bazı akademisyenler, ICTY'nin eskiden savaşan grupların uzlaşmasına katkı yapacağı fikrinin gerçekçi olmadığını ve beklentileri mahkemenin yasal yetkilerini aşacak şekilde büyütmenin, "uluslararası davaların çatışma sonrası toplumlara yapabileceği önemli katkıları zayıflatabileceğini" savunmaktadır (Fletcher/Weinstein 2004: 30). Ayrıca, nihai ve kapsamlı bir değerlendirmenin ancak uzun vadede ortaya çıkabileceği açıktır. Pierre Hazan'ın özetlediği gibi, II. Dünya Savaşı sonrası Nürnberg Duruşmaları, Alman nüfusunun bir bölümü tarafından kazananların adaleti olarak değerlendirildi ve 1950'deki tartışmaların başlamasına ani bir etki yapmadı. Ancak duruşma arşivleri, 25 yıl sonra, takip eden nesiller için önemli bir referans noktası oldu ve böylece, daha geniş ölçekli geçmişle yüzleşme girişimleri başladığında Alman toplumunun bilgilendirilmesine katkıda bulundu (Hazan, 2007, 11).

GDA literatürünün belirgin bir bölümü, "barışa karşı adalet" ve "hakikate karşı adalet" dikotomisine odaklanmıştır (Thoms ve diğerleri, 2008, 18-19; Biggar, 2001). *Barışa karşı adalet* tartışmasında hukukçu yaklaşımı savunanların vurguladığına göre, ceza adaleti gelecekteki insan hakları ihlallerini engellemenin ve barışın inşa edilmesini desteklemenin bir yoludur. Bir başka iddia, ceza adaletinin çatışmayı sürdüren elitleri damgalayacağı ve şiddet döngüsünü kırarak bireysel suçu kolektif suçtan ayırmaya yardımcı olacağıdır (Minow, 1998; Bell, 2000). şüpheciler ise ceza adaletinin tüm bunları başarabileceğinden kuşku duyuyorlar. Bazıları özellikle ceza adaletini eleştirmekte ve adaletin, barışın yerleşmesinden önce değil sonra gelmesi gerektiği inancına dayalı olarak yerel düzeyde kovuşturmaları savunmaktadır.¹⁰ Daha önceki tartışmalarda, kovuşturmalardan ziyade pazarlıklar ve aflar barışı sağlamanın en iyi yolu olarak görölürdü çünkü birçok çatışma sonrası bölgede "bozgunculara" ihtiyaç vardı. O zamandan beri, GDA'nın çoğu savunucusu cezasızlık fikrini reddetmeye başlamış ve afların, eğer uygulanacaksa, kısmi olarak ve şartlı uygulanması gerektiğini vurgulamıştır (Hayner, 2009).

---

¹⁰ Bosna-Hersek'teki savaşa özel bir referansla, adaleti barışın önüne koymanın olumsuz sonuçlarına dair eleştirel bir tartışma için bakınız Anonim, 1996; bu dikotomiyle ilgili daha fazla tartışma için bakınız Biggar, 2001.

Hakikate karşı adalet tartışması, yargılamaların esası ile diğer hesap verebilirlik mekanizmaları arasında bir denge kurmaktadır. Bu dikotomi, tartışmanın simgesi haline gelen Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (TRC) ve ICTY'nin neredeyse aynı anda kurulması nedeniyle özellikle 1990'lara damga vurmuştur (Hazan, 2006, 20). Hakikat komisyonları, kovuşturmanın alternatifini olarak ve inkar kültürüyle mücadele için önemli mekanizmalar olarak tanıtılmıştır. Hakikatin kamuya açık ve resmi bir şekilde açıklanmasının mağdurlar için giderim sağladığı, bireysel ve toplumsal iyileşme ile uzlaşmaya katkıda bulunabileceği tartışılmaktadır (Hayner, 1994 ve 2001). Bilhassa bölünmüş toplumların hakikati arama ve hakikati söyleme mekanizmalarına ihtiyaçları vardır. Tarihsel çarpıtmalara dayalı milliyetçi efsaneler yaratmanın hem devletler arasında hem de devletler içinde savaşları körüklediği dikkate alındığında, şiddetli çatışmaya geri dönülmesini önlemek için gerçeklerin ve tarihin araçsallaştırılmasını engellemeye yönelik çaba gösterilmelidir (Mendeloff, 2004, 356-357). Aşırılık yanlıları, özellikle yan yana yaşarken farklı kimliklerini de koruyan etnik ve dini gruplar arasındaki şiddetli çatışmalardan sonra, geçmişte işlenen suçlardan ve insan hakları ihlallerinden etnik veya dini hasımlarını sorumlu tutmak konusunda hevesli olurlar. Bu tür eğilimlere karşı koymak için, hakikat komisyonunun "toplumun bütününe vicdan muhasebesi yaparak acılı bir ulusal diyaloga dahil etmenin, bunlarla yüzleşmenin ve toplumda ihlalleri mümkün kılan rahatsızlıklara bakmaya çalışmanın" bir aracı olduğu kabul edilir. Aynı zamanda, "sivil toplum bu süreçte kamusal sahiplik hissi yaratır; böylece bu diyalog aslında bir işe yarar. Aksi takdirde, bir ülkenin sadece kitap raflarında yer alabilecek güzel bir tarih dersi olur" (Kritz, 2009, 18). Bu düşüncelerden kaynağını alan önemli bir politika tavsiyesi, hakikat ve uzlaşma komisyonlarının "yalnızca güçlü bir sivil toplumun zarar görmeden faaliyetlerini sürdürdüğü [...] yerlerde kurulması gerektiğini savunur. Bu koşulların sağlanmadığı durumlarda, komisyonun yetkisi yakın zamanda belirlenen kapsamlı uzlaşma hedeflerinden ziyade, daha önceki bazı komisyonlara benzer ve daha dar bir şekilde hakikatin belgelenmesine odaklanmalıdır. Tamamen sivil toplumdaki yoksun bir bağlamda, daha yukarıdan aşağıya bir yaklaşım uygun olabilir" (a.g.e). Bununla birlikte, hakikat komisyonu ile ilgili araştırmalar, muazzam eksiklikleri ortaya çıkarmış ve - güçlü bir sivil

toplumun yanı sıra – parlamentolarda, hükümetlerde veya idarelerde kurumsal reformlara dahil olmaya ve hukukun üstünlüğünü kurmaya istekli, güvenilir ittifak ortaklarına ihtiyaç olduğu net bir şekilde anlaşılmıştır.

1990'lı yıllarda hakikat komisyonlarının sahip olabileceği potansiyele ilişkin aşırı yüksek beklentiler vardı. Latin Amerika'daki ilk hakikat komisyonlarını hesap verebilirlik açısından büyük ilerlemeler olarak gören insan hakları topluluğu, aradan geçen zamanda bu araçlara çok daha şüpheyle yaklaşmaya başladı. Bu hayal kırıklığıyla ilgili önemli bir husus, komisyonların toplumsal reformlar hakkında detaylı tavsiyeler oluşturma yetkisi ile bu tavsiyelerin yapıldığı hükümetin bunları uygulamaması arasındaki “müthiş uçurumdu”. Bu nedenle, uluslararası bağışçıların, yapacakları yardımı hakikat komisyonunun tavsiyelerinin uygulanmasına bağlamaya yönelik stratejiler üzerinde düşünmeleri tavsiye edilmiştir (Kritz, 2009, 17; Laplante, 2008).

Bağlamı inceleyip değerlendirmeden hakikat komisyonları kurmanın neredeyse rutin ve standart bir uygulama haline geldiğine dair açık ikazlar da yapılmıştır. Görünen o ki, birçok ülke bu gayretlerin neyle ilgili olduğunu tam olarak anlamadan hakikat komisyonları kurmaya karar vermekte ve bu politika kararları “genellikle araştırmaya değil, içgüdülere dayanmaktadır” (Kritz, 2009, 17). Hakikat komisyonlarıyla ilgili gerçeklerin görülmesi, söylemin genişlemesine ve “hakikate karşı adalet” veya “barışa karşı adalet” dikotomilerinin sabit hale gelmesinin önüne geçilmesine katkı yapmıştır (Ayrıca, bakınız Michelle Parlevliet'in bu sayıdaki yazısı).

2.2 Bütüncül Yorumlama Çağrısı: Farklı Düzeylere ve Boyutlara Odaklanmak ve Toplumsal Cinsiyet Adaletini Ele Almak

Söylem ilerledikçe, daha fazla yazar baskıdan ve şiddetli çatışmadan kurtulan toplumların, hakikat ve adaletin farklı düzeylerini ve boyutlarını ele alan hem hukuki hem de onarıcı yaklaşımlara ihtiyaç duyduğu konusunda hemfikirdir. Alexander Boraine (Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu eski üyesi ve Uluslararası GDA Merkezinin (ICTJ) kurucusu) cezalandırıcı adaletin onarıcı

adaletle tamamlanması gerektiğini önererek bu tartışmaya önemli bir katkı yapmıştır. Hesap verebilirlik, hakikatin geri kazanılması, onarımlar, kurumsal reform ve uzlaşmadan oluşan beş temel sütuna dayalı bütünsel bir yorumu şiddetle savunmaktadır (Boraine, 2006, 19-25). Hesap verebilirliğin kökeni, hukukun üstünlüğüne sıkı sıkıya bağlı kalmadan hiçbir toplumun özgür veya demokratik olduğunu iddia edemeyeceği gerçeğine dayanır; görmezden gelinmesine uygarlığın tahammül edemeyeceği kadar yıkıcı olan, kitlesel zulüm ve suçlar var. Fakat eski Yugoslavya, Ruanda ve Sierra Leone’de yaşananlar gibi büyük çaplı insan hakları ihlallerinde herkesin yargılanması mümkün değil. Hukukun ve kovuşturmanın sınırları düşünüldüğünde ve ceza adaleti önemli olmasına rağmen, geçmişle ilgili hakikatleri belgelemeye odaklanan ek faaliyetlere ihtiyaç vardır. Hakikatin geri kazanılması kapsamında dört farklı kavram ele alınmaktadır: nesnel veya adli hakikat (insan hakları ihlalleri ve kayıp kişiler hakkındaki kanıtlar ve gerçekler), öyküsel hakikat (mağdurların ve failerin hikaye anlatıcılığı ve kişisel hakikatler ile çok katmanlı deneyimlerin daha geniş bir kitleye ulaştırılması), toplumsal ve diyaloga dayalı hakikat (etkileşim, tartışma ve müzakere ile oluşan deneyimin hakikati), iyileştirici veya onarıcı hakikat (mağdurlara ve hayatta kalanlara itibar kazandırmak için gerçeklerin belgelenmesi ve kabulü). *Onarımlar*, doğrudan mağdurlar adına girişilen az sayıda çabadan biri olduğu için önemli bir rol oynar. Bununla birlikte, onarımlar hakikati belgelemeyi ve tanımayı amaçlayan diğer süreçlerle yakından bağlantılı olmalıdır; aksi takdirde samimiyetsiz olarak yorumlanabilirler.¹¹ *Kurumsal reformlar*, hakikat ve uzlaşmanın ön koşuludur. Hakikat komisyonları, birçok davada neredeyse tamamen bireysel duruşmalara odaklanmayı tercih ettiği için eleştirilmektedir. Buna karşılık Boraine, bir devletin çöküşünden, baskıdan veya insan hakları ihlallerinden sorumlu olan kurumlara hesap sormak için kurumsal yapılara odaklanmaları gerektiğini savunur.

Geçmişin kabulü, sorumluluğun kabulü ve güvenin (yeniden) inşasına yönelik adımlar *uzlaşmaya* eşlik etmelidir. Bu uzun vadeli bir süreçtir ve uygun başlangıç noktalarının belirlenmesi toplumun kendine özgü durumuna bağlıdır. Kavram

---

¹¹ Onarımlar konusu, Greiff, 2006 ve Magarell ve diğerleri, 2007 tarafından ayrıntılı şekilde incelenmiştir.

çelişkili olmasına (ve Hristiyanlıkla ilgili çağrışımlarından dolayı şüpheyile yaklaşılmasına) rağmen, Borraine, derinden bölünmüş bir toplumda “adaletsiz bir sistemi kuranlar ve uygulayanlar, buna karşı mücadele edenler ve ortada kalan ve ülkelerinde neler olduğunu bilmediğini iddia eden daha birçoklarının kabul edebileceği ortak bir hafıza” yaratarak “uzlaşmanın en azından bir ölçüde” başarılmasına ihtiyaç olduğunu belirtir (Borraine, 2006, 22).

Denkleştirici ve onarıcı unsurları birleştirmek kulağa inandırıcı gelse de bütüncül bir yaklaşım geliştirmek için ayrıca bir “toplumsal cinsiyet merceği”ne ihtiyacımız var. ICTJ bu nedenle ceza davaları, hakikat komisyonları, onarım programları, güvenlik sistemi reformu ve hafızalaştırma çabalarının yanı sıra toplumsal cinsiyet adaletini de gündemine eklemiştir. Balkanlarda ve diğer bölgelerde savaşın bir parçası olarak kadınların sistematik tecavüze uğraması ile ilgili olarak, araştırmacılar ve kadın hakları aktivistleri toplumsal cinsiyete özgü şiddeti belgelediler ve toplumsal cinsiyete dayalı savaş suçları hakkındaki tartışmayı daha ileri taşıdılar (Allen, 1996; Kohn, 1995; Korac, 1994; Stiglmayer, 1992). Araştırmacılar, insan hakları ve barış aktivistleri çatışma ve şiddetin nedenlerini, dinamiklerini ve sonuçlarını uygun bir şekilde analiz etmek için toplumsal cinsiyet, kültür ve güç yapılarının daha iyi anlaşılması gerektiğini savunmaktadır (Jalusic, 2004; Slapsak, 2000, 2004; Zarkov, 1995; Djuric-Kuzmanovic ve diğerleri, 2008; ayrıca bakınız Cilja Harders’ın bu sayıdaki yazısı).

Feminist araştırmalar da giderek daha fazla GDA'ya odaklanmış (Pankhurst, 2008) ve yasal standartların, kadınlara yönelik şiddet olaylarında cezasızlığın önlenmesi için yapılan kampanyaların bir sonucu olarak değiştirildiğini ortaya koymuştur. Silahlı çatışmalarda toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, uluslararası hukukta bir savaş suçu olarak kabul edilmiş¹² ve bu suçla ilgili yargılamalar güvence altına alınmıştır. Ayrıca, cinsel şiddet mağdurlarının çekişmeli hukuki süreçler nedeniyle yeniden travmatize edilmelerini önlemek için mahkeme salonu usulleri yeniden düzenlenmiştir. Örneğin, ICTY, cinsel saldırıyı savunmak için rızanın kullanılma kapsamını sınırlayarak ve mağduru geçmişteki cinsel davranışlarının delil olarak

---

¹² Yugoslavya, Ruanda ve Sierra Leone mahkemeleri cinsel şiddeti Cenevre Sözleşmesi’nin ciddi bir ihlali ve insanlığa karşı bir suç olarak kabul etmekte; UCM Roma Statüsü tecavüz, cinsel kölelik, fuhuşa ve hamileliğe zorlama ile zorla kısırlaştırmayı insanlığa karşı suçlar ve savaş suçları olarak kabul etmektedir.

sunulmasını yasaklayarak soruşturma usullerinde ve delillere ilişkin kurallarda değişiklikler yapmıştır (Bell/O'Rourke, 2007, 27). ICTY'nin uygulamasındaki boşluklara yönelik eleştirilerin ardından, mağdurların haklarına ve ihtiyaçlarına saygı duyulması ve mağdurların sürece dahil edilmesine dair kadın örgütlerinin yaptığı çağrılar Uluslararası Lübnan Mahkemesi ve Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kuruluşu sırasında dikkate alınmış ve bu mahkemeler mağdurlar için usul hukuku geliştirmiştir.¹³ Ayrıca, uluslararası mahkemelerin kadrolarında artık daha fazla kadın yer almaktadır.

Bununla birlikte, feminist tartışmalarda birçok akademisyen, çekişmeli süreçlerden kaynaklanan olumsuz deneyimler nedeniyle, mahkemeler biçimindeki cezalandırıcı adaletin toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti ele almak için uygun bir yol olup olmadığını sorgulamıştır (Mertus, 2004; Campbell, 2004; O'Connell, 2005). Feminist söylem, hakikat komisyonlarının "bir hayli eril olan suç ve ceza söyleminden ilişkileri onarma anlayışına doğru ilerlemek için" alan sunduğunu iddia etmektedir (Bell/O'Rourke, 2007, 40). Hakikat komisyonları, bireysel anlatılara alan sağladığı, kamuoyunun kabulü için gerekenleri karşılayabildiği ve daha esnek süreçleri nedeniyle kadınlar için daha erişilebilir olduğu için duruşmaların iyi bir alternatifi olabilir (Ni Aolain/Turner, 2007).

Gerçekten de bazı komisyonlar toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti ele almanın uygun yollarını bulmaya dair ihtiyaca karşılık vermiştir. Haiti, Sierra Leone ve Doğu Timor'da toplumsal cinsiyet veya cinsel şiddet açıkça görev kapsamına alındı; diğer komisyonlar toplumsal cinsiyet oturumları düzenledi (Güney Afrika) veya toplumsal cinsiyet birimleri kurdu (Peru). Ne var ki, toplumsal cinsiyet temelindeki eşitsiz güç ilişkilerine meydan okumadan çatışma sonrası eski haline getirmeye yönelik vurgunun veya uzlaşma çağrılarının, kadınların savaş yoluyla elde ettiği eşitlik kazanımlarını kaybetmelerine ve adaletsiz ilişkilerde ikincil konuma gelmelerine yol açabileceği de tartışılmıştır. Christine Bell ve Catherine O'Rourke, bu nedenle, geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının toplumsal

---

¹³ Bakınız Toplumsal Cinsiyet Adaleti için Kadın Girişimi: UCM Statüsüne Toplumsal Cinsiyetin Dahil Edilmesi, www.iccwomen.org/publications/resources/docs/Gender_Integration_in_the_Rome_Statute.doc (İngilizce); Toplumsal Cinsiyet Adaleti için Kadın Girişimi, Uluslararası Ceza Mahkemesinin 2008 Toplumsal Cinsiyet Karnesi, Lahey 2008.

cinsiyetle ilgili etkilerini analiz etmeyi ve bunları, geçiş sürecindeki kadınlara önemli maddi kazanımlar sağlayacak daha büyük bir siyasi proje için değerleri bakımından tartışmayı önermiştir (2007, 44). Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi (ICTJ), GDA mekanizmalarının bağımsız rollerdeki kadınları güçlendirmesini ve kadınların siyasi dönüşüm sürecine katılmalarını sağlamak için bu mekanizmaların tasarımında kadınlara daha fazla danışılması için çağrı yapmaktadır. Savaş sonrası toplumsal programların, özellikle tazminat programlarının toplumsal cinsiyete duyarlı bir şekilde yapılandırılması için güçlü gerekçeler ortaya koymaktadır.¹⁴ Ayrıca, Britanya'dan International Alert adlı sivil toplum örgütü, 2004 yılında başlayan "Barışı İnşa Eden Kadınlar" kampanyasında toplumsal cinsiyet adaleti terimini kullanmıştır.¹⁵ Bazı uluslararası barış ve insan hakları örgütleri, kalkınma işbirliği tedbirlerinin toplumsal cinsiyet adaletini sosyal adaletin ayrılmaz bir parçası olarak tanıması gerektiği konusunda ısrar etmektedir (Barth ve diğerleri, 2004). Yeniden yapılanma programlarının kadınların özel ihtiyaçlarına göre tasarlanması gerektiğini ve eski savaşçıların terhis ve yeniden entegrasyonuna yönelik girişimlerde, toplumsal cinsiyet perspektiflerine özel önem verilmesi gerektiğini savunurlar. Tedbirler, kadınların da dahil olduğu yerel topluluklarla birlikte uygulanmalıdır ki adaletsizlikler önlenibilsin ve savaş suçlularının cezasız kalması veya durumdan başka bir şekillerde faydalanması engellenebilsin (Farr, 2003). Çünkü böyle bir durum sadece adalet ilkesiyle çatışmakla kalmaz, aynı zamanda uzlaşma süreçlerini de zorlaştırır.

2.3 Araştırmadaki Boşluklar ve Açıkta Kalan Sorular

Geçtiğimiz on yılda, GDA üzerine muazzam sayıda çalışma yayımlanmıştır. David Backer (2009) Latin Amerika, Avrupa, Afrika ve Asya'da kullanılan mekanizmalarla

---

¹⁴ Bakınız www.genderjustice.org

¹⁵ International Alert'e göre, toplumsal cinsiyet adaleti "medeni, siyasi, ekonomik ve sosyal hakların toplumsal cinsiyet temelinde korunması ve geliştirilmesi anlamına gelir. Haklara toplumsal cinsiyet perspektifinden bakmanın yanı sıra, kadınlar, erkekler, erkek çocukları ve kız çocukları için bu haklara erişim ile erişimin önündeki engellerin değerlendirilmesini ve bu hakları geliştirecek ve koruyacak toplumsal cinsiyete duyarlı stratejilerin benimsenmesini gerektirir" (Spees, 2004, 9).

ilgili ülkeler arası karşılaştırmalı 58 çalışmayı gözden geçirdi. Araştırma yöntemleri söylem analizi, vaka çalışmaları, mülakatlar ve hukuk araştırmalarından büyük ölçekli istatistiksel analizlere kadar uzanmaktadır. Bunların çoğu yasal mekanizmalara, bunların uygulanmasına ve uluslararası hukuk ile insan haklarına uygunluğuna odaklanmaktadır. Analizlerin büyük bir kısmı, altta yatan politika oluşturma süreçlerine, rejim istikrarına ve demokratikleşmeye odaklanırken, yalnızca birkaç çalışma GDA'ya mikro düzeyde katılımın ve toplumsal tepkilerin niteliğinin incelenmesine ayrılmıştır. Kurumsal tasarımla ve sistem düzeyindeki etkilerle meşgul olmanın, “bu süreçlerin insanları ne ölçüde etkilediğini değerlendirmekle çok az ilgilenilmesi” ile sonuçlandığı görülüyor (Backer, 2009, 66). Çok az sayıda yazar toplumsal söylemler ve ulusal anlatılar gibi kültürel olguları ele almıştır. Bugüne kadar, farklı GDA modellerinin bireylerin ve toplulukların tutum ve davranışlarını nasıl etkilediği bilgisi, öncelikle “öznel ve ideolojik yazılı materyal bolluğuna” yol açan “varsayımlara ve anekdot niteliğindeki kanıtlara” dayanmaktadır çünkü yazarlar, belirli politikaları “duruşlarını sağlam deneysel bulgularla gerekçelendirmeden” savunmaktadır (a.g.e, 67).

GDA mekanizmalarının savaş sonrası barış inşasına ve demokratikleşmeye katkıda bulunduğu, yasal uygulamanın yanı sıra akademik literatürde de yaygın olarak kabul edilmektedir. Ne var ki, uzun vadeli analiz veya sistematik deneysel araştırmanın yetersizliği dikkate alınır, aslında mahkemelerin ve duruşmaların ilgili toplumlar üzerindeki etkileri hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Hakikat komisyonlarının mağdurlar, failer ve bir bütün olarak toplum üzerinde gerçekte ne tür etkisi olduğuna dair de çok fazla kanıt yoktur. 100'den fazla ülkede yürütülen karşılaştırmalı çalışmaları inceleyen Oskar Thoms, James Ron ve Roland Paris (2008), GDA mekanizmalarının olumlu veya olumsuz sistematik etkileri hakkında güçlü sonuçlara ulaşmak için deneysel dayanakların hala çok az olduğu sonucuna varmıştır. Bugüne kadar tamamlanan az sayıdaki titiz ve uluslararası analizlerin çoğu, mevcut verilerin sınırlılığı nedeniyle güçlü sonuçlara varmanın zorluğundan bahsetmektedir. Dolayısıyla, “geçiş dönemi adaletinin, onu savunanların öne sürdüğü, uzlaşmaya ve psikolojik iyileşmeye katkıda

bulunduğu, insan haklarına ve hukukun üstünlüğüne saygıyı teşvik ettiği veya barışçıl ve demokratik şekilde yönetilen bir ülke için koşulların oluşturulmasına yardımcı olduğu yönündeki iddiaları desteklemek için yeterince kanıt yoktur” (Thoms ve diğerleri, 2008, 4). Fakat araştırma ekibinin de kabul ettiği gibi, şüphecilerin GDA'nın bu hedeflere yönelik ilerlemeyi baltaladığına dair iddiaları destekleyecek kanıtlar da yoktur.

Mevcut çalışmaların taranması, aynı zamanda, hesap verebilirlik mekanizmalarının başarısızlığı veya başarısı için gerekli ön koşullar hakkındaki bilgilerin ve ikna edici kriterlerin eksik olduğunu göstermektedir. Vaka çalışmaları, sivil toplumun güçlü olduğu ve hükümetlerin STÖ'lerin katkılarına yanıt verdiği ortamlarda barış ve istikrara yönelik hareketin daha büyük olabileceğine işaret etmektedir (Backer, 2003, 311). Ayrıca, STÖ'lerin kurumsal reformları ve hukuki mekanizmaların iyileştirilmesini destekleyecek güce sahip olduğu da ortaya koyulmuştur (bakınız kısım 2.2). Bununla birlikte, parlamentolardaki, hükümetlerdeki ve idarelerdeki karar vericiler hesap verebilirliğe karşı çıkarken ve inkar kültürünü sürdürürken STÖ'lerin GDA'nın kurumsallaştırılmış biçimlerini etkili bir şekilde zorlayıp zorlamayacakları sorusu hala geçerlidir. Açıkta kalan bir başka soru, hakikatin geri kazanılmasının hukuki mekanizmalar, kovuşturma, tazminat, kurumsal reformlar ve uzlaşma girişimleriyle nasıl ilişkili olduğudur. Akademisyenler ve aktivistler, şiddetli çatışmalardan çıkan toplumların hem hakikati hem de adaleti hedefleyen mekanizmalara ihtiyaç duyduğu ve uzlaşmanın sağlanması gerektiği konusunda hemfikir görünseler de cezalandırıcı yaklaşımlardan onarıcı yaklaşımlara nasıl geçileceği hala net değildir. Ayrıca, bunların hangi sırayı takip etmesi veya nasıl dengelenmesi gerektiği de belirsizliğini koruyor.

3. Uzlaşma ve Çatışma Dönüşümü

GDA ve uzlaşma tartışmalarının belli konularda örtüştüğü yukarıda açıkça ortaya çıkmıştır. Ancak bu bölümde gösterileceği üzere, ikisi aynı değildir.

3.1 Çok Katmanlı Süreçler Olarak Uzlaşma ve Çatışma Dönüşümü

GDA ile birlikte uzlaşma kavramı, savaş sonrası yenilenme üzerine çalışanlar arasında önem kazanmıştır. Özellikle barış aktivistleri, uzlaşmayı kalıcı barışın gerekli bir koşulu olarak görür. Bu kavram, barış inşası ve çatışma dönüşümü üzerine akademik literatürde de kapsamlı bir şekilde tartışılıyor. Uzlaşmanın, hem tabandan yukarıya hem de yukarıdan tabana süreçlerin planlanmasını gerektirdiği (Bar-On, 2007, 81) ve ister liderlerle ister tabandakilerle başlasın, etkili olması için sürecin her zaman her iki boyutta ve aynı anda ilerlemesi gerektiği savunulmaktadır (Bar-Tal/Bennink, 2004, 27). Sivil toplum öznelerinin bu konuda özel bir rolü vardır (Assefa, 2005; Kritz, 2009; Kriesberg, 2007).

Çoğu yazar, uzlaşmanın bir son durum veya sonuçtan ziyade bireyler, gruplar ve toplumlar arasında ilişkiler kurmayı amaçlayan bir süreci tanımladığı konusunda hemfikirdir. Uzlaşma aynı zamanda "bir toplumun bölünmüş bir geçmişten ortak bir geleceğe geçiş" süreci olarak da tanımlanmaktadır; insanların geçmişi "ortak acı ve kolektif sorumluluk" açısından görmelerine izin verecek şekilde geçmişe bakmak, güvenin yeniden kurulmasına yardımcı olabilir (Bloomfield ve diğerleri, 2003, 12-21). Güven kaybı, travma ile sıkıntıların nesiller arası aktarımı, olumsuz karşılıklı bağımlılık (her grubun kimlik iddiası, diğer grubun kimliğinin inkar edilmesini gerektiriyormuş gibi görüldüğü için) ve kutuplaşmadan muzdarip oldukları için özellikle etnopolitik bir çatışma süreci geçiren toplumların uzlaşmaya ihtiyaç duyduğu vurgulanmaktadır. Karşıt grupların yakın çevrede yaşadığı koşullarda, geçmişten gelen bu özellikleri ele almamak, yeni şiddet sarmallarına yol açma riskini almak anlamına gelir. İntikam arzusunu önlemek için uzlaşmanın gerekli olduğu kabul edilir.

Kavram, ayrıca, kabul, pişmanlık, merhamet ve bağışlama bağlamında da tartışılmıştır. Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (1998) ve bazı akademisyenler bu bağlantıya büyük önem vermiştir (Lederach, 1995, 20; Rigby, 2001, 2002). Diğerleri, uzlaşma süreçlerinin mutlaka bağışlanma ile sonuçlanmayacağını, çünkü bunun yalnızca mağdur edilenlerin sahip olduğu bir güç olarak değerlendirildiğini ve başkaları tarafından talep edilemeyeceğini

savunmuştur (Minow, 1998, 17). Her iki kavramı birbirine bağlamak, herhangi bir uzlaşma sürecini başarısız olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakır: “Uzlaşmama hakkı, bazı mağdurların uzlaşmaya karşı hissettiği direnci anlamak için kilit bir meseledir ve uluslararası aktörler, çatışma sonrası uzlaşma süreçlerini kavramsal olarak ve kaygısızca tasarlarken bu meseleyi genellikle unuttur” (Bloomfield, 2006, 24). Bu nedenle, bazıları “bir arada yaşama” (Bar-Tal, 2004) veya “toplumsal yeniden yapılanma” (Stover/Weinstein, 2004, 13-15) gibi daha mütevazı yaklaşımları savunur.

Diğerleri, uzlaşma teriminin doğasında var olan “dini açıdan duygusal kavrama” gereğinden fazla önem verilmesine karşı uyarmakta ve bunun yerine, toplumun farklı düzeylerinde güveni inşa etmeye odaklanmayı önermektedir (bakınız *Kutu 2*).

Kutu 2

Uzlaşma - Hristiyan Bir Kavram Mı Yoksa Çatışma Dönüşümüne Doğru Atılan Bir Adım Mı?

İsraili psikolog Dan Bar-On (2007, 67), uzlaşmanın tabiatında var olan dini anlayışın, Hristiyanlıkta Musevilik ve İslam'ın sunduğu yaklaşımlardan farklı olduğunu ileri sürmüştür. Museviliğe göre, sadece faillerin kendileri mağdurlara yaklaşabilir, yaptıklarının resmi sorumluluğunu üstlenebilir, özür dileyebilir ve bağışlanmayı talep edebilir; uzlaşma, mağdur bu özrü kabul ettikten sonra gerçekleşebilir. İslami gelenek ve uygulamalar, Musevi anlayışa Hristiyan geleneğine olduğundan daha yakındır. Ayrıca, Bar-On, “dini ve biraz idealleştirilmiş bir söylemi yeryüzüne indirmeyi” (a.g.e), deneysel doğrulamayı güvence altına almayı ve konuyu çatışma dönüşümü bağlamında kavramsallaştırmayı önermiştir. Bu amaçla, iletişim ve psikoloji araştırmalarında deneylerle test edilmiş “diyalog” ve “derinlemesine çalışma” gibi ilgili kavramlara bakmakta yarar var.

Bar-On, uzlaşma süreçlerinin hukuki olduğu kadar psikososyal bir bileşenin de olduğuna dikkat çekti çünkü uzlaşmacı bir süreçte birçok sorunun aynı anda ele alınması gerekir: özellikle, failler ve mağdurlarla ilgili çözülmemiş sorunlar.

Hikaye anlatıcılığı bunda önemli bir rol oynayabilir ancak failerin cezalandırılması, mağdurlara tazminat verilmesi, taraflar arasındaki resmi anlaşmalar ve asimetrik bağlamlardaki statükoyu değiştirmek için ekonomi ve eğitimle ilgili girişimler de buna eşlik etmelidir (a.g.e, Maoz, 2004'e atıfla). Bar-On, ayrıca, aşırı yüksek beklentilere karşı da uyarmıştır:

“Uzlaşma kavramı, dünün düşmanlarının kinlerinden, düşmanlıklarından, intikam isteklerinden ve çatışma etrafında inşa edilmiş kimliklerinden vazgeçeceklerini ve bunları bırakacaklarını ima eder. Yeni bir kimlik inşasının, eski düşmanlar arasındaki çatışmanın sadece talihsiz sonuçlarına değil, köklerine de hitap edecek yeni bir ilişkiyle birlikte gelişmesi beklenir. Fakat bazı yerlerde nesiller boyunca, diğer yerlerde de hayatlarının önemli bir bölümünde kendini çatışmaya adanmış insanlarda bu kadar derin bir değişim sürecini nasıl yaratabiliriz? Bu beklentiler gerçekçi mi yoksa pek de önemli olmayan, hayalci düşünce ve konuşmalar mı?” (a.g.e, 67)

Etnopolitik şiddetin etkilediği toplumlarda, iyileşmenin ve ilişki kurmanın hem kişiler arası hem de gruplar arası düzeyde gerçekleşmesi gerektiğine, çünkü şiddetli çatışmaların “bir toplumda daha önce mevcut olan toplumsal sözleşmeye duyulan güveni yok ettiğine [...]” güçlü bir şekilde vurgu yapmaktadır. “Bosna’da bu, aile bağlarının aynı aile içinde bile çatışma yüzünden yok olduğu anlamına gelirdi [...]. Dolayısıyla uzlaşma süreci, güveni yeniden inşa etmek üzerine düşünmeli ve bunu yapmaya çalışmalıdır” (a.g.e, 71).

Bar-On gibi Louis Kriesberg de güç asimetrilerinin giderilmesi gerektiğine vurgu yapar. Bunun dışında acı ve ızdıraptaki dengesizliklere de değinme ihtiyacı hisseder: eşit derecede olmasa da genellikle her iki taraf da diğerini yaralamıştır ve uzlaştırıcı eylemler, bahsi geçen simetrikleri ve asimetrileri yansıtmadığı için genellikle etkisizdir (2007, 254). Ayrıca, uzlaşma, ancak önemli ölçüde tamamlayıcı bir karşılıklılığı zorunlu kılıyorsa gerçekleşebilir. Bir tarafın üyeleri, diğer tarafça göz ardı edilen veya karalanan hakikatleri ileri sürüyorsa, bu iddialar

uzlaşmanın olduğunu tam olarak göstermez. Çünkü hakikatlerin paylaşılması veya en azından bu boyutta bir nebze uzlaşma olduğunu belirtmek için kabul edilmesi gerekir. Uzlaşma sürecinin ilerleyebilmesi için pişmanlık, özür ve tövbe ifadeleri diğer tarafça tanınmalı ve bir bakıma kabul edilmelidir. Benzer şekilde, sadece bir tarafın hak verdiği ve diğer tarafın adaletsiz olarak değerlendirdiği ifadeler de anlamlı bir uzlaşma düzeyinin göstergesi değildir.

Bu nedenle Kriesberg, uzlaşmanın, savaş sonrası toplumlarda çatışma dönüşümü ve barışın inşası için esas olan dört boyutunu tanımlar: ortak hakikat, adalet, saygı ve güvenlik (2007, 252-256 ve 2004; ayrıca bakınız Louis Kriesberg'in bu sayıdaki yazısı). *Hakikat* önemlidir çünkü kitlesel suçlar nedeniyle bölünmüş toplumlar, diğer tarafa mensup kişilerin yaşadıklarını inkar etme eğilimindedir. Dolayısıyla, gerçekliğe dair görüşlerinin farklı olduğunu açıkça kabul etmeleri gerekir. Daha yüksek düzeyde, ihlallerin kabulü için yürütülen resmi soruşturmalar, mahkemeler, yazılı ile kitle iletişim araçlarıyla desteklenen ortak bir hakikat geliştirebilirler. Baskı ve zulüme uğrayanlar, eski haline getirme ve tazminat şeklinde olabilecek giderimi ve ayrıca adaletsizliği yapanların cezalandırılmasını talep ettiği için *adalet* ihtiyacı vardır. Ayrıca adalet, gelecekte meydana gelebilecek zarar ve ayrımcılığa karşı koruma sağlayacak şekilde, siyasette de sergilenebilir. Her topluluğun mensuplarının diğerlerine *saygısını* ifade etmesi, diğer kişilerin insanlığını ve insan haklarını tanımayı gerektirir. Kişisel veya kolektif iyi olma hali anlamındaki *güvenlik*, uzlaşmanın kurucu bir parçasıdır. Karşıt taraflar asgari düzeyde güven duyduğu ve "bir taraf diğerini tehdit etmeden birlikte yaşamayı bekleyebileceklerine inanmak için sebepleri olduğu" müddetçe güvenlik baki kalır (Kriesberg, 2007, 253). Kriesberg'e göre, uzlaşmanın bu farklı boyutlarının tümü aynı anda tam olarak gerçekleşemez, hatta çoğunlukla, belli zamanlarda birbiriyle çelişir. Liderler, küçük gruplar ve hatta genel uygulamalar uzlaşma adımlarını atarken, bir ya da her iki taraftaki diğer birçok kişi uzlaşmamış durumda kalabilir ve bunlardan bazıları yeni ilişkiye pasif biçimde direnebilir veya onu bozmaya bile çalışabilir. Bununla beraber, diğerleri bunu reddedebilir ve savaşı sürdürmeye ve barış anlaşmalarının uygulanmasını zayıflatmaya çalışabilir.

Çatışma dönüşümü teorisi, özellikle etnopolitik çatışmaları ortadan kaldırmak için pozisyonların yeniden şekillendirilmesinden daha fazlasına ihtiyaç olduğunu anlatır. Temel nedenlerini irdeleyerek çatışmanın çeşitli belirtilerini değiştirmek ve yapısal, davranışsal ve tutumsal yönere odaklanmak gerekir. Johan Galtung'a göre (1996, 70-126), toplumun ilişkilerini, menfaatlerini ve bilfiil yapısını dönüştürmeye ihtiyaç vardır. Hugh Miall (2004, 75-77), bir çatışmanın anlamının büyük ölçüde ortaya çıktığı bağlama göre değiştiğine ve tarafların birbirlerine karşı tutumlarının geçmişteki ilişkilerle şekillendiğine inanır: davranışları, geçmişte yaşananlarla ilgili anılarına ve gelecekte olabileceklerle ilgili beklentilerine dayanır. *Bağlam*, kültürü, yönetim düzenlemeleri, kurumları, toplumsal rolleri, normları, yürürlükteki kuralları ve kodları ile birlikte bölünmüş toplumu ve toplumun kendi gelişim yolunu içerir. Etnik köken, azınlıklar veya devlet yapılarına karşı gelmeyi içeren çatışmalarda söz konusu olan devletin varlığıdır. Buna ek olarak, çoğu çatışma, bölgesel ve uluslararası düzeydeki daha geniş ekonomik ve siyasi gelişmelerden etkilenir. *İlişkiler*, bölünmüş toplumun içinde olduğu kadar ötesindeki, yani diğer toplumlarla "etkileşimin saf dokusunu" (Miall, 2004, 76) içerir. Gruplar arasındaki zayıf ilişkiler çoğu zaman çatışmayı tetikler ve savaş sonrası ortamlarda barışı inşa etmeye yönelik çabalara engel olmaya devam eder. *Hafıza*, her bir tarafın duruma ilişkin toplumsal olarak inşa edilmiş anlayışının bir parçasıdır ve kültür, öğrenme, söylem ve inançla şekillendirilmiştir. Grupların geçmişlerini hatırlama ve inşa etme biçimleri genellikle çatışmaya katılımın merkezinde yer alır ve dolayısıyla, uzlaşma ve kültürel geleneklerle ilgili çalışmalarda ele alınması gereken oldukça önemli bir meseledir.

Etnopolitik şiddetin etkilediği çok sayıda bölünmüş toplumda, ilişkilere ve hafızaya damga vuran olgulardan biri de seçici hatırlamadır. Bu, inkar ve mağduriyet düşüncesine hapsolme eğilimiyle birlikte (Enns, 2007), çatışma dönüşümüne ciddi engeller oluşturabilir.

3.2 Çatışma Dönüşümünün Önündeki Engeller: Seçici Hatırlama, İnkâr ve Mağdurlaştırma

Mağdurlaştırma kavramı, savaş, şiddet, istismar veya ayrımcılık mağdurunun rolünün baskın toplumsal söylemler, gruplar ve kurumlar tarafından bireylere ve gruplara atfedildiği durumlarda kullanılır. Bu rolün dışarıdan yüklenmesi veya kişinin kendi imajının bir parçası olarak benimsenmesi, mağdur olma deneyimini kolektif ve mitleştirilmiş bir mağduriyet deneyimine bile dönüştürebilir. Kavram, sosyal bilimlerde ve psikolojide gelişmiştir ve Holokost ile ilgili araştırmalarda da kullanılmaktadır. Suçları inkar etmenin veya göreceleştirilmenin bir yolu olarak kendilerini mağdur gibi gören faillerin kendine yüklem davranışlarını tanımlar. Şiddetli çatışmalar yaşayan çok sayıda toplumun bütün taraflarında mağdurlaştırmaya rastlanabilir çünkü şiddet uygulayanların yanı sıra şiddete uğrayanları da etkiler. Sıklıkla inkar ve seçici hatırlama kültürleriyle bir aradadır. Mağdurlaştırmanın etnopolitik ortamlarda özel bir rol oynadığı görülür. Toplumların, güçlü susturma ve inkar kültürlerinin yanında çeşitli mağduriyet kavramlarının damga vurduğu söylemlerle karşı karşıya kaldığı Batı Balkanlar'daki deneyimler, bu olgunun karmaşıklığını bir kez daha açıklayabilir (bakınız *Kutu 3*).

Kutu 3

Seçici Hatırlama ve Mağdurlaştırma: Batı Balkanlar Deneyimi

Bosna-Hersek, Sırbistan, Hırvatistan ve Karadağ'dan ılımlı politikacılar, 1990'lardaki savaşlar sırasında işlenen savaş suçları ve insan hakları ihlalleri için resmi özür dilemelerine rağmen, bu görüşler hala geniş kesimlerce paylaşılmıyor ve bunlara hala yoğun bir şekilde itiraz ediliyor. Gerçekler ve tarihsel mitlerle ilgili çarpıtma ve aldatmacanın damga vurduğu söylemlerle karşı karşıya kalmaya devam ediyorlar. Eski Yugoslavya bölgesindeki anma siyaseti, esas olarak savaş mağdurlarının seçici bir şekilde anılmasına odaklanmış ve her biri kendi "seçim bölgesini" mağdur olarak nitelendirmiştir. Özellikle Bosna-Hersek'te, geçmişin sürekli olarak anlaşmazlıkları ve (donmuş) çatışmaları körükleyecek şekilde farklı yorumlanmasıyla birleşen bu tür kutuplaşmalar göze çarpmaktadır. Sivil toplumda da bu sürtüşmeler belirgin bir hal almıştır.

Belgrad ve Saraybosna'da ofisleri bulunan ve çatışma dönüşümü için sınır ötesi teşebbüslerde bulunan Şiddetsiz Eylem Merkezi [ayrıca bakınız Nenad

Vukosavljević'in bu sayıdaki yazısı], bu bölgedeki siyasi ve toplumsal hayatı şekillendiren çeşitli mağduriyet kavramlarını gözlemlemiştir:

“Eski Yugoslavya’da sürdürülebilir barışı inşa etmenin önündeki en büyük engellerden biri, bu toplumların tamamen mağdurlaştırılmasıdır. Mağdurlaştırma çokludur ve üç farklı düzeyde yaşanır: insanlar bir zamanlar savaştıkları “diğerlerinin” mağduru gibi hissediyorlar (diğerleri, genellikle savaşla birlikte savaşın bütün sonuçları için de suçlanır: zor ekonomik koşullar, çok sayıda mülteci ve yerinden edilen kişiler, bozulan ekonomi, artan suç ve şiddet oranları, vb.) Daha sonra, mağdur olma, çaresizlik ve “kendi” politikacılarına (kişi sık sık ‘Bu konuda ne yapabiliriz, kaderimize kimin karar verdiğini biliyoruz’ gibi sözler duyabilir) ve ayrıca dünya güçlerine (‘Biz sadece onların deneylerindeki kobaylarız’) bağımlı olma hissi vardır. Mağdurunki en rahat rollerden biridir çünkü bizi her türlü sorumluluktan kurtarır: kendi kaderimiz için (çünkü yukarıda bahsedilen tüm düzeyler bizi etkiler) ama aynı zamanda içinde yaşadığımız toplum için (çünkü ‘kaderimize kimin karar verdiğini biliyoruz’). [...] Mağdur rolünde gömülü kaldığımız sürece bu bölgede önemli bir değişiklik olmayacak.”

Kaynak: Şiddetsiz Eylem Merkezi 2007. Eski Yugoslavya’daki ülkelerde mağdurlaştırma üzerine genel bir bakış için bakınız Nikolic-Ristanovic, 2008; Popovic, 2003; Zizek, 1991.

Savaştan zarar gören toplumlar, mağdurlaştırmanın üstesinden gelmek için siyasi ve toplumsal düzeydeki söylemleri sorgulamayı ve yeniden şekillendirmeyi amaçlayan, özellikle medya ve eğitim alanlarında çok katmanlı yaklaşımlara ihtiyaç duyar. Değişim, geçmişe dair kutuplaşmış, tek taraflı ve seçici görüşlerin üstesinden gelmek için olgusal gerçeği, anlatıyı ve diyaloga dayalı hakikati birleştiren uzun vadeli süreçlere bağlıdır. Herhangi bir şiddetli çatışma örneğinde olduğu gibi, hepsi kendi deneyimlerine ve bakış açlarına sahip çok sayıda paydaş olacaktır. “Hakikatin” birçok versiyonunun ve tarihle ilgili çelişen yorumların ifade edilmesi de muhtemeldir. Hafıza politikası, örneğin anma çabaları veya okul

kitaplarını gözden geçirme girişimleri şu soruyla karşı karşıyadır: hangi anlatıyı “resmi” hakikat olarak almak gerekir? Başka bir soru da şudur: genel olarak üzerinde anlaşılabilir veya kabul edilebilir bir tarih anlatısı gerçekten de uzlaşmayla sonuçlanır mı? Bazı yazarlar bundan kuşku duymakta (Brouneus, 2008; Gibson, 2006) veya bu ilişkiyi doğrulayacak ya da reddedecek kanıtların olmadığını düşünmektedir (Alidu ve diğerleri, 2009).

Pek çok farklı hakikatin mevcut olduğu bir durumda, basit bir “ortak hakikat” çağrısı seçici hafızayla mücadele için yeterli değildir. Savaşın zarar gören toplumların bazı bağlam ve aşamalarında, insanlara bu çelişen hakikatlerin varlığını kabul ettirmek, diğerlerinin görüşlerini anlamalarını ve empati yapmalarını sağlamak daha önemli olabilir. İsrail/Filistin’deki bir okul kitabı girişimi bu yaklaşıma örnek olabilir (bakınız *Kutu 4*).

Kutu 4

Birbirinin Tarih Anlatısını Öğrenmek – Bir İsrail/Filistin Girişimi

Ortadoğu Barış Araştırmaları Enstitüsü (PRIME), okullar için alışılmadık dışında bir ders kitabı hazırladı. “Birbirinin tarih anlatısını öğrenmek” başlıklı kitap, Filistin ve İsrail’in 20. yüzyıl tarihini çatışan iki tarafın birbirine karşıt olan bakış açılarıyla anlatıyor. Bir sütun olaylara İsrail bakış açısı sunarken, yanında da Filistin versiyonu yer alıyor. Yahudi Halkına kendi devletlerini vadeden 1917 Balfour Deklarasyonu, 1948’de İsrail’in bağımsızlığının önünü açan olaylar ve birinci intifada (Filistin’in İsrail işgaline karşı ayaklanması), kitapta yer alan başlıca olaylar arasındadır. Aynı gerçekler çok farklı şekillerde incelenmektedir. Örneğin, 1948, İsraililer tarafından İsrail’in kuruluşu ve bağımsızlık savaşıyla hatırlanırken, Filistinliler için bu yıl felaket yılıdır (“el-Nakbah”) ve ana vatanlarından uzaklaştırıldıkları yıldır.

Projenin esin kaynağı, Enstitü’nün iki yöneticisi, İsraili psikolog Dan Bar-On (1938-2008) ve Filistinli akademisyen Sami Adwan’dı. Filistin ve İsrail’deki tarih ders kitaplarını incelerken, iki tarafın yaşadıklarından ve acılarından hiç bahsedilmediğini fark etmişlerdir. Filistin ders kitaplarında Holokost hiç yer almazken, İsrail’deki öğretim materyalleri de Filistin halkının travmatik bir

şekilde ülke dışına çıkarılmasını görmezden gelmektedir. Kitaplarda, diğer tarafın tarih ve kültüründen bahsedilmemektedir. Karşı tarafa ait kasaba ve köyler, okullarda kullanılan haritalardan çıkarılmıştır. Tarih dersleri genellikle tek taraflıdır ve öncelikli olarak her iki tarafın kendi eylemlerini haklı çıkarmaya hizmet ederken diğer tarafın imajını gölgelemektedir.

Dan Bar-On, Sami Adwan ve ekipleri, nefreti yenmenin zihinde başlaması gereken bir Őey olduğu ve birbirini anlamamanın temelinin okullarda atılması gerektiği sonucuna varmıştır. Ne ilgili anlatıyı değiştirmeye ne de olayların tek ve ortak bir yorumunu geliştirmeye çalıştılar. Kitapçığın amacı, çok basit biçimde, okullardaki İsraili ve Filistinli ocukların birbirlerinin bakış açılarını anlamalarını sağlamaktır.

Enstitü'n n kitabını, akademiden uzmanlarla birlikte çalışan altı Yahudi ve altı Filistinli tarih  ğretmeni geliştirdi. İbranice ve Arapça yazılan kitap, esas olarak ortaokul öğrencilerine yöneliktir. Çok sayıda  ğretmen Őimdi bu kitabı İsrail ve Batı Őeria'daki seçilmiş okullarda okutuyor. Kitap henüz hiçbir resmi müfredatın parçası olarak kabul edilmedi ancak iki tarafın da bakanlıkları, müfredat dışı seçmeli derslerde kullanılmasını onayladı.

Kaynak: Kitapçık www.vispo.com/PRIME/leohn1.pdf adresinden indirilebilir.

3.3 Araştırmadaki Boşluklar ve Açıkta Kalan Sorular

Özellikle I. ve II. Dünya Savaşlarıyla ilgili, eski düşmanların savaştan sonra nasıl uzlaşabilecekleri üzerine ve ayrıca mağdurlar ile failerin Holokost'ta yaşananlardan sonra geçmişle nasıl y zleşebildikleri üzerine birçok araştırma yürütülmüştür (Bar-On, 1999). Ancak bugüne kadar, mağdurların ve failerin tam olarak tespit edilemediği ve sorumluluğun tartışmalı olduğu iç savaş ve etnopolitik Őiddetten sonra derinden bölünmüş toplumlarda, uzlaşmanın koşulları ve önündeki engeller hakkında fazla araştırma y r t lmemiştir. Böyle

ortamlarda sorulabilecek sorular şunlardır: Kimin kiminle uzlaşması bekleniyor? Bu, mağdurlar ve failer, bireyler ve/veya kolektifler arasındaki bir süreç mi? Kişiler arası veya gruplar arası düzeydeki uzlaşma süreçlerinin özellikleri ve farkları tam olarak nelerdir ve bunlar, daha geniş ulusal veya uluslararası siyasi düzeyle nasıl bağlantılıdır?

Uzlaşma süreçleri üzerine yapılan araştırmalar, paydaşların dahil edilmesi ve dışlanması ile ilgili ikilemleri gündeme getirmiştir. Görünüşe göre, bir tarafta, kendilerini dışlanmış hisseden öznelerin (örneğin, devlet dışı silahlı gruplar) süreci bozmasını engellemek için uzlaşma girişimlerine bütün paydaşlar katılmalıdır. Ancak diğer taraftan, çok sayıda akademisyen ve insan hakları hareketinden aktivist, savaş suçlularının süreçte yer alması gerektiğinden şüphe etmektedir. Kapsayıcılık ilkesine sınır koyulup koyulamayacağı sorusu devam ediyor.

Literatür, uzlaşmanın hesap verebilirlik ve tazminat bakımından adalete ve ayrıca farklı hakikat, kabul ve tanıma anlayışlarına dayanması gerektiğini belirtir. Bir yandan çoğu akademisyen, silahlı çatışma ve ağır insan hakları ihlallerinden sonra, sorumluluğun görelileştirilmesini ve tarihsel mitlerin inşasını önlemek için adli ve olgusal hakikatleri (kayıpların bulunması, zulümden mağdur olanların sayısına ilişkin kesintisiz bilgi – bunların işlendiği bağlam ve koşullar dahil – ve daha geniş siyasi bağlam ve koşullar hakkında bilgi) hedefleyen girişimlerin gerekli olduğu konusunda hemfikirdir. Öte yandan, akademisyenler, bölünmüş toplumlarda acı veren hakikatleri tanımanın kızgınlıklar, yeni şikayetler veya çatışmalar yaratabileceği konusunda uyarılmaktadır (Gibson, 2006). Bir soru daha ortada duruyor: Savaş sonrası gelişmenin hangi aşamasında ne tür bir hakikate ihtiyaç var?

Açıkta kalan bir başka soru, olgusal hakikatin anlatı ve diyaloga dayalı hakikatle nasıl bir ilişkisinin olduğu ve onarıcı hakikatin neye benzediğidir. Toplumların, olgular ve bunların yorumlanmasına gereken ölçüde rıza göstermeleriyle sonuçlanan daha kapsamlı bir söylemin oluşturulmasına nasıl ve ne zaman hazırlandığı hakkında hala fazla bilgimiz yok. Diyaloga dayalı hakikatin, iyileşmeyi destekleyecek ve daha geniş kapsamlı çatışma dönüşümü projesine katkı

sunacak şekilde kolektifler tarafından nasıl oluşturulduğu henüz yaygın bir biçimde araştırılmamıştır. Derinden bölünmüş toplumların, savaşı veya adaletsiz sistemleri yaratanlar, karşı çıkanlar veya seyirci kalanlar tarafından kabul edilebilecek ortak bir hafızayı yaratmayı nasıl başaracakları sorusu hala yanıtlanmamıştır.

Ayrıca, devasa güç asimetrilerinin damga vurduğu toplumlarda uzlaşma süreçlerinin neye benzeyebileceği sorusu da yeterince araştırılmamıştır. Aynısı, çatışmaların donduğu, siyasi statünün belirsiz olduğu veya nüfusun ilgili kesimlerinin bütün devlet yapılarına karşı çıktığı durumlarda uzlaşmanın nasıl devam edebileceği sorusu için de geçerlidir (örneğin, Dayton Anlaşmasından 15 yıl sonra Bosna-Hersek'te olduğu gibi). Dahası, bir uzlaşma sürecini başlatmak için ne kadar ve ne tür bir güvenliğe ihtiyaç duyulduğu sorusu da yanıt beklemektedir (bu soru, şu sıralar, Afganistan'da uygulanacak olan "Barış, Uzlaşma ve Adalet için Eylem Planı"na ilişkin beklentiler bakımından tartışılmaktadır).

Son olarak, dahil edilen farklı öznelerin kapsamı ve erişimi ile ilgili de açıkta kalan birçok soru mevcuttur. Bir yandan akademisyenler, birçok vakada kitlesel suçların ardından uzlaşmak için uluslararası aktörlere ihtiyaç olduğu konusunda ısrar etmektedir. Çünkü bunlar, karşıt tarafların dinleyebileceği ve ciddiye alabileceği önerilerde bulunabilir ve anlaşmaların uygulanmasını sağlamaya yardımcı olabilirler (Kriesberg, 2007, 254). Öte yandan, çatışma halindeki toplumda yer alan grupların kapasitelerini geliştirmenin öncelikli ihtiyaç olduğu ileri sürülmekte ve bazıları, ortamı ve içindeki insanları başlıca "sorun" ve dışarıdan gelenleri de "çözüm" olarak görmek yerine, söz konusu ortamdaki insanlara ve kültürel kaynaklara güvenmek gerektiğini önermektedir (Lederach, 1995). İçeridekilerin ve dışarıdakilerin rollerinin birbirini tamamladığı konusunda geniş oranda fikir birliğine varılmıştır ancak etkili ortaklıkların nasıl şekillendirilebileceği ve sinerjinin nasıl gelişebileceği o kadar açık değildir.

Son olarak, literatür, mağdurlaştırma olgusu konusunda yeterli uzmanlığın olmadığını da göstermektedir. Şimdiye kadar ağırlıklı olarak suç bilimi ve psikoloji uzmanları tarafından incelenmiştir. Fakat savaş sonrası ortamlarda, mağduriyet

düşüncesinin toplumların tamamını nasıl etkilediği, altta yatan dinamiklerin neler olduğu ve mağdurlaştırmanın yapıcı bir biçimde nasıl ele alınacağı kapsamlı bir şekilde araştırılmamıştır. Yanıtlanmayan bir diğer soru, mağduriyet söylemlerinin hesap verebilirlik mekanizmalarından ve dış aktörlerin müdahalelerinden nasıl etkilendiğidir. Kovuşturmanın kendisinin, belirli koşullar altında, kimin mağdur ve kimin fail olduğu konusundaki söylemleri alevlendirebileceğine dair göstergeler mevcuttur (Debiel ve diğerleri, 2010, 100). Mağduriyet kavramlarının etnopolitik olarak bölünmüş bağlamlardaki bireysel ve kolektif kimliklerle nasıl bağlantılı olduğu konusunda dikkate değer bir bilgi eksikliği vardır. Bu yönlerin araştırılması için muhtemelen sosyal psikoloji, sosyal bilimler, pedagojik bilimler ve antropolojiyi birleştiren multi disiplinler yaklaşımlara ihtiyaç olacaktır.

4. Araştırma ve Uygulamada Sonraki Adımlar: Farklı Öznelerin ve Düzeylerin Etkileşimini İncelemek

Akademisyenler ve uygulayıcılar, şiddetli çatışmalardan geçen toplumların şiddete ve baskıya geri dönülmesini önlemek için geçmişin mirasıyla ilgilenmesi gerektiğine dair fikir birliğine varmıştır. Aynı zamanda, hesap verebilirliği amaçlayan mekanizmaların uzlaşma, çatışma dönüşümü ve istikrarlı barışın önünü otomatik olarak açmadığı da netlik kazanmıştır. Uzlaşma fikri konusunda şüpheler dile getirilmiş, gerçekçi olmayan beklentilere ve duygusal yorumlara karşı uyarılar yapılmıştır. Güncel tartışmaya göre, savaş sonrası toplumlar, ilişkilerin kurulmasını ve iyileşmeyi desteklemek için hukuki adaleti/hesap verebilirliği, hakikatin geri kazanılmasını (çeşitli adli, anlatıya ve diyaloga dayalı, onarıcı yönleriyle), mağdurlar için tazminatı, hukukun üstünlüğü ve güvenliğin teşvik edilmesini içeren kurumsal reformu ve güvenin yeniden tesis edilmesini hedefleyen yaklaşımları bir araya getirmelidir. Faaliyetler çeşitli düzeylerde yürütülmeli ve bağlam, hafıza ve ilişkilerin yanı sıra yapısal, davranışsal ve tutumsal yönleri de ele almalıdır. Ayrıca, güç yapılarındaki asimetriler, toplumsal cinsiyet ilişkileri ve toplumsal cinsiyete özgü şiddet deneyimleri de dikkate alınmalıdır. Ne var ki, deneysel temelin zayıflığı düşünüldüğünde, GDA

mekanizmalarının etkilerini tahmin etmek hala güçtür. Buradan doğan politika tavsiyelerinden biri, bunların dikkatli bir şekilde uygulanması gerektiğidir. Ayrıca, destekleyenler, konuyla ilgili "inanç temelli" tartışmalardan uzaklaşıp "gerçeğe dayalı" tartışmalara, daha sürdürülebilir karşılaştırmalı analize ve hepsinden öte, daha disiplinler arası ve "karma yöntem araştırması"na geçmelidir (Thoms ve diğerleri, 2008, 5-6).

Yargılamalar ve hakikat komisyonlarının "bir fetişe değil, toplumsal çatlakları ele almak için kesintisiz bir çağrıya dönüşmesi" için analizin, her şeyden önce, çatışmanın altında yatan nedenlere sürekli biçimde odaklanması gerekir (Fletcher ve diğerleri, 2009, 220). Hesap verebilirlik mekanizmalarının toplumsal etkileri üzerine daha fazla araştırma yapmak gerekir. Sağlam değerlendirmelerin ancak uzun dönemde, dört farklı aşamada yapılabileceği söylenmektedir: 1) şiddet veya baskı aşaması, 2) diktatörlerin medya ve siyasi ağlar üzerinde hala büyük güce sahip olabileceği, çatışmadan beş yıl sonra, 3) toplumsal ve siyasi yeniden yapılanmanın olduğu, çatışmadan 5-20 yıl sonra, 4) yeni politik ve toplumsal nesillerin etkili olduğu, 20 yıl sonraki uzun vadeli aşama (Hazan, 2007). Dolayısıyla, potansiyelleri ve sınırlarıyla ilgili gerçekçi beklentiler oluşturmak için GDA mekanizmalarının sonuçlarını, bağlamını ve meşruiyetini tekrar tekrar analiz etmek önemlidir.

Dahası, politikalar farklı mekanizmalar, seviyeler ve aktörlerin karşılıklı bağımlılığına ilişkin sağlam bilgiye dayanmalıdır. Bu, öncelikle, devlet kurumlarının ve STÖ'lerin etkileşimini ve özellikle yukarıdan aşağıya politikaların ve aşağıdan yukarıya girişimlerin birbirleriyle nasıl ilişkili olduğu ve nasıl daha iyi ilişki kurulabileceği sorusunu ele alır. İkincisi, yerel ve uluslararası özneler arasındaki iş birliğini ifade eder. Uluslararası hükümet kuruluşlarının ve STÖ'lerin yerel aktörlerle birlikte yürüttüğü ortak faaliyetlerin, geçmişle hesaplaşma süreçleri için önemli bir potansiyel sunduğu açıklanmıştır. Bununla birlikte, dışarıdan yürütülen faaliyetler istenmeyen yan etkiler de doğurabilir, başarısızlıkla sonuçlanabilir veya uzlaşma süreçlerini aksatabilir. Dışarıdaki öznelerin, kitlesel suçların işlendiği bir yerde yaşayan insanlara ne olduğunu tam olarak anlamaması ve uygunsuz kavramlar kullanması ile ilgili tehlike her zaman

vardır (Kriesberg, 2007, 244). Yolları farklı olan içerideki ve dışarıdaki öznelerin, “paradigmalar arasındaki çatışma” nedeniyle anlaşamadıkları durumlar tahmin edilenden daha fazladır (Kriesberg, 2004, 83). Bu nedenle, farklı yollardaki faaliyetlerin birbirleriyle nasıl ilişkili olduğunu incelemek ve bir yoldaki eylemlerin diğerindeki çabaları bazen baltalayabileceğinin farkında olmak çok önemlidir. Bu konuyla yakından ilgili bir diğer zorluk, sürekli uzlaşmanın eş zamanlı olmayan niteliği üzerine düşündürmektir. Dolayısıyla, mekanizmaların sıralamasına ve zamanlamasına özellikle dikkat edilmelidir.

Araştırmanın uygulamaya yönelik olması ve politika önerileri oluşturması gerekir. Aynı zamanda, “politika yapıcılarının geniş çaplı uygulama için ‘kazanan bir formül’ bulma arayışlarını” tatmin etmek için detaylı planlar tasarlamayı amaçlamamalıdır (Thoms ve diğerleri, 2008, 17). Bir bağlamda yararlı olan, diğer bağlamda ilgisiz ve hatta zararlı olabileceği için şablonlaştırmadan kaçınmak gerekir. Araştırmacılar, geçmişle yüzleşme süreçlerinin bir tarihsel veya bölgesel konumdan diğerine basitçe aktarılamayacağı, belirli bağlamlarda ve söz konusu kültürler ile toplumsal dinamiklere uygun olarak ortaya çıkması gerektiği konusunda hemfikirdir. Ne var ki, nitel ve multi disiplinler yaklaşımlara dayalı vaka çalışmaları, karmaşık talepleri sistematik hale getirmeye yardım ederek önemli bilgiler sağlayabilir ve barışı sağlamak için çalışanların gerçekçi olmayan beklentilere dayanarak aceleyle eyleme geçmesini önlemeye yardımcı olabilir.

Söz konusu ülkelerden ortaklar ve özneler, daha güvenilir sonuçlar elde etmek için araştırmaya mümkün olduğunca dahil edilmelidir. Toplumların geçmişi nasıl ele alması gerektiğiyle ilgili kararlarda, etkilenen toplulukların görüşlerinin önemli bir rol oynaması ve insanlara kulak vermek gerektiği tavsiye edilmiştir (Thoms ve diğerleri, 2008, 7). Eylem araştırması buna zemin hazırlayabilir.¹⁶ Ayrıca, toplumda mikro düzeyde devam eden süreçlerin izlenmesine olanak tanıdığından, GDA ve uzlaşmanın etkilerinin incelenmesi için güçlü bir potansiyel sunar. Bilgiyi artırmanın yanında, barış ve insan hakları aktivistleri arasında öz yansıtmayı artırabilir, faaliyetlerinin kaynağını daha geniş toplumdan alıp

---

¹⁶ Değerlendirmeler için bakınız Newman 2000; Ross 2000; Reason/Bradbury, 2006. Ayrıca, Eylem Değerlendirme Araştırma Enstitüsünün (Action Evaluation Research Institute) websitesine bakınız: www.aepro.org.

almadığını kendilerine sormaları ve farklı teorilere sahip diğer öznelerle bütünleşmelerini sağlayacak sistematik bir bakış açısı geliştirmeleri için onları harekete geçirebilir.¹⁷ Eylem araştırması, temel varsayımların açığa kavuşturulmasına ve bunların, teori ve kanıtlarla ne ölçüde tutarlı olduklarının değerlendirilmesine katkıda bulunabilir.

Yerel ortakları analize dahil etmek basit bir nedenden ötürü oldukça önemlidir: dış inisiyatifler uzlaşma ve çatışma dönüşümü için olumlu olabilecek çerçeve koşulları destekleyip sağlayabilse de bu süreçler, bizzat paydaşlar tarafından kararlaştırılmalı ve şekillendirilmelidir. Nihayetinde, geçmişle nasıl hesaplaşılacağına ve gelecek için nasıl ilişkiler kurulacağına karar verecek olan onlardır.

5. Kaynakça

Abu-Nimer, Mohammed (ed.) 2001. *Reconciliation, Justice and Coexistence. Theory and Practice*. Lanham, MD: Lexington Books.

Alidu, Seidu, David Webb and Gavin F. Fairbairn 2009. "Truths" and "Re-imaging" in the Reconciliation Process, in: *Peace Review* 21, 2, 136-143.

Allcock, John B. 2009. The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, in: Charles Ingrao and Thomas A. Emmert (eds.). *Confronting the Yugoslav Controversies. A Scholars' Initiative*. West Lafayette, IN: Purdue University Press, 347-389.

---

¹⁷ Barış inşası alanındaki aktörlerin stratejilerine genellikle alternatif normlar, kavramlar ve varsayımlar yön verir. Her örgüt, barışın ve toplumsal değişimin nasıl gerçekleşeceğine dair bir dizi varsayım geliştirir. Eylem teorilerinin birbirleriyle doğrudan çeliştiği nadirdir ancak çoğunlukla farklı süreçlere ve faaliyet dizilerine vurgu yaparlar (Ross, 2000, 2). Uygulama, toplumsal ve psikolojik gerçekliğin doğasıyla ilgili, genellikle açıkça belirtmeyen inançlara dayanır (ayrıca, bakınız, Reina C. Neufeldt'in bu sayıdaki yazısı).

Allen, Beverly 1996. *Rape Warfare. The Hidden Genocide in BosniaHerzegovina and Croatia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Anonim 1996. Human Rights in Peace Negotiations, in: *Human Rights Quarterly* 18, 2, 249-258.

Arzt, Donna E. 2006. Views on the Ground. The Local Perception of International Criminal Tribunals in the Former Yugoslavia and Sierra Leone, in: *Annals, American Academy of Political and Social Science*, 603, 226-239.

Assefa, Hizkias 2005. Reconciliation. Challenges, Responses and the Role of Civil Society, in: Paul van Tongeren et al. (eds.). *People Building Peace 2, Successful Stories of Civil Society*. London: Lynne Rienner, 637-645.

Aucoin, Louis and Eileen Babbitt 2006. *Transitional Justice. Assessment Survey of Conditions in the Former Yugoslavia*. Belgrade: UN Development Programme.

Backer, David 2009. Cross-National Comparative Analysis, in: Hugo van der Merwe, Victoria Baxter and Audrey R. Chapman (eds.). *Assessing the Impact of Transitional Justice. Challenges for Empirical Research*. Washington DC: USIP, 23-89.

Backer, David 2003. Civil Society and Transitional Justice. Possibilities, Patterns and Prospects, in: *Journal of Human Rights* 2, 3, 297-313.

Bar-On, Dan 2007. Reconciliation Revisited for More Conceptual and Empirical Clarity, in: Janja Bec-Neumann (ed.). *Darkness at Noon. War Crimes, Genocide and Memories*. Sarajevo: Centre for Interdisciplinary Postgraduate Studies, 62-84.

Bar-On, Dan 1999. *The Indescribable and the Undiscussable. Reconstructing Human Discourse after Trauma*. Budapest: Central European University Press.

Bar-Tal, Daniel 2004. Nature, Rationale, and Effectiveness of Education for Coexistence, in: *Journal of Social Issues* 60, 2, 253-271.

Bar-Tal, Daniel and Gemma H. Bennink 2004. The Nature of Reconciliation as an Outcome and a Process, in: Yaacov Bar-Siman-Tov (ed.). *From Conflict Resolution to Reconciliation*. Oxford: Oxford University Press, 11-38.

Barth, Elise Fredrikke, Karen Hostens and Inger Skjelsbæk 2004. *Gender Aspects of Conflict Interventions: Intended and Unintended Consequences*. Report to the Ministry of Foreign Affairs, Oslo.

Bassiouni, M. Cherif and P. Manikas 1996. *The Law of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*. New York: Transnational Publishers Inc.

Bell, Christine 2000. *Peace Agreements and Human Rights*. Oxford: Oxford University Press. Bell, Christine and Catherine O'Rourke 2007. Does Feminism Need a Theory of Transitional Justice?, in: *International Journal of Transitional Justice* 1, 1, 23-44.

Biggar, Nigel (ed.) 2001. *Burying the Past. Making Peace and Doing Justice after Civil Conflict*. Washington DC: Georgetown University Press.

Bloomfield, David 2006. *On Good Terms. Clarifying Reconciliation*. Berghof Report No 14. Berlin: Berghof Research Center. Available at www.berghof-conflictresearch.org.

Bloomfield, David, Teresa Barnes and Luc Huyse 2003. *Reconciliation after Violent Conflict. A Handbook*. Stockholm: International IDEA.

Boraine, Alexander 2006. Transitional Justice. A Holistic Interpretation, in: *Journal of International Affairs* 60, 1, 17-27.

Brouneus, Karen 2008. Truth-Telling as Talking Cure? Insecurity and Retraumatization in the Rwandan Gacaca Courts, in: *Security Dialogue* 39, 1, 55-76.

Campbell, Kirsten 2004. The Trauma of Justice. Sexual Violence, Crimes against Humanity and the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, in: *Social and Legal Studies* 13, 3, 329-350.

Centre for Nonviolent Action 2007. Challenges for Sustainable Peacebuilding, in: Martina Fischer (ed.). *Peacebuilding and Civil Society in BosniaHerzegovina – Ten Years After Dayton*. 2nd edition. Münster: Lit-Verlag, 438-440.

Clark, Roger S. and Madeleine Sann (eds.) 2002. *The Prosecution of International Crimes. A Critical Study of the International Tribunal for the Former Yugoslavia*. New Brunswick, NJ / London: Transaction Publishers.

Debiel, Tobias, Daniel Lambach, Nicolas Schwank and Julia Viebach 2010. Gewaltkonflikte und Friedensstabilisierung, in: Stiftung Entwicklung und Frieden/Institut für Entwicklung und Frieden (eds.). *Globale Trends 2010*. Frankfurt a.M.: Fischer, 81-104.

de Greiff, Pablo (ed.) 2006. *The Handbook of Reparations*. Oxford: Oxford University Press.

Djuric-Kuzmanovic, Tanja, Rada Drezgic and Dubravka Zarkov 2008. Gendered War, Gendered Peace. Violent Conflicts in the Balkans and Their Consequences, in: Donna Pankhurst (ed.). *Gendered Peace. Women's Struggles for PostWar Justice and Reconciliation*. New York/London: Routledge, 265-291.

Elster, Jon 2004. *Closing the Books. Transitional Justice in Historical Perspective*. Cambridge/New York: Cambridge University Press.

Enns, Diane 2007. *Identity and Victimhood: Questions for Conflict Management Practice*. Berghof Occasional Paper No 28. Berlin: Berghof Research Center.

Farr, Vanessa 2003. The Importance of a Gender Perspective to Successful Disarmament, Demobilization and Reintegration Processes, in: *Disarmament Forum*, 4/2003, 25-36.

Fletcher, Laurel E. and Harvey M. Weinstein 2004. A World unto Itself? The Application of International Justice in Former Yugoslavia, in: Eric Stover and Harvey M. Weinstein (eds.). *My Neighbor, My Enemy. Justice and Community in the Aftermath of Mass Atrocity*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 29-48.

Fletcher, Laurel E., Harvey M. Weinstein and Jamie Rowen. 2009. Context, Timing and the Dynamics of Transitional Justice: A Historical Perspective, in: *Human Rights Quarterly* 31, 1, 163-220. Franke, Katherine M. 2006. Gendered Subjects of Transitional Justice, in: *Columbia Journal of Gender and Law* 15, 3, 813-828.

Freeman 2004a. *Bosnia and Herzegovina: Selected Developments in Transitional Justice*. ICTJ Case Studies Series. New York: International Center for Transitional Justice.

Freeman, Mark 2004b. *Serbia and Montenegro. Selected Developments in Transitional Justice*. ICTJ Case Studies Series. New York: International Center for Transitional Justice.

Galtung, Johan 1996. *Peace by Peaceful Means*. London: Sage.

Gibson, James L. 2006. *Overcoming Apartheid: Can Truth Reconcile a Divided Nation?* New York: Russell Sage Foundation Publications.

Hayner, Priscilla 2009. *Negotiating Justice: Guidance for Mediators*. Geneva: Humanitarian Dialogue Centre. Available at www.hdcentre.org/files/negotiating%20justice%20report.pdf.

Hayner, Priscilla 2001. *Unspeakable Truths. Confronting State Terror and Atrocity*. New York/London: Routledge.

Hayner, Priscilla 1994. Fifteen Truth Commissions – 1974-1994: A Comparative Study, in: *Human Rights Quarterly* 16, 4, 597-655.

Hazan, Pierre 2007. Das neue Mantra der Gerechtigkeit. Vom beschränkten Erfolg international verordneter Vergangenheitsbewältigung, in: *Der Überblick* 43, 1-2, 10-22.

Hazan, Pierre 2006. Measuring the Impact of Punishment and Forgiveness. A Framework for Evaluating Transitional Justice, in: *International Review of the Red Cross* 88, 861, 19-47.

Hodzic, Refik 2007. *Bosnia and Herzegovina – Legitimacy in Transition*. Paper presented at the conference Building a Future on Peace and Justice, Nuremberg, 25-27 June 2007. Available at www.peace-justice-conference.info/download/Hodzic_Expert%20Paper.pdf.

Jalusic, Vlasta 2004. Gender and Victimization of the Nation as Pre- and Post-War Identity Discourse, in: Ruth Seifert (ed.). *Gender, Identität und kriegerischer Konflikt. Das Beispiel des ehemaligen Jugoslawien*. Münster: Lit-Verlag, 40-67.

Kerr, Rachel 2005. The Road from Dayton to Brussels? The ICTY and the Politics of War Crimes in Bosnia, in: *European Security* 14, 3, 319-337.

Kohn, Elizabeth 1995. Rape as a Weapon for War. Women's Human Rights during the Dissolution of Yugoslavia, in: *Golden Gate University Law Review* 25, 1, 199-221.

Korac, Maja 1994. Representation of Mass Rape in Ethnic Conflicts in What Was Yugoslavia, in: *Sociologija* 6, 4, 495-514.

Kriesberg, Louis 2007. External Contributions to Post-Mass-Crime Rehabilitation, in: Beatrice Pouligny, Simon Chesterman and Albrecht Schnabel (eds.). *After Mass Crime. Rebuilding States and Communities*. New York: United Nations University, 243-271.

Kriesberg, Louis 2004. From Conflict Resolution to Reconciliation, in: Yaacov Bar-Siman-Tov (ed.). *From Conflict Resolution to Reconciliation*. Oxford: Oxford University Press, 81-110.

Kritz, Neil J. 2009. Policy Implications of Empirical Research on Transitional Justice, in: Hugo van der Merwe, Victoria Baxter and Audrey R. Chapman (eds.). *Assessing the Impact of Transitional Justice. Challenges for Empirical Research*. Washington DC: USIP, 13-22.

Kritz, Neil J. (ed.) 1995. *Transitional Justice. How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes*. 3 volumes. Washington DC: USIP.

Laplante, Lisa J. 2008. Transitional Justice and Peace Building: Diagnosing and Addressing Socioeconomic Roots of Violence through a Human Rights Framework, in: *International Journal of Transitional Justice* 2, 3, 331-355.

Lederach, John Paul 1995. *Preparing for Peace. Conflict Transformation Across Cultures*. Syracuse, NY: Syracuse University Press.

Magarrell, Lisa, Ruben Carranza, Cristian Correa and Virginie Ladisch 2007. *Reparations in Theory and Practice*. New York: International Center for Transitional Justice. Available at [www.ictj.org/ static/Reparations/0710.Reparations.pdf](http://www.ictj.org/static/Reparations/0710.Reparations.pdf).

Maoz, Ifat 2004. Coexistence is in the Eye of the Beholder. Evaluating Intergroup Encounter Interventions between Jews and Arabs in Israel, in: *Journal of Social Issues* 60, 2, 403-418.

McMahon, Patrice C. and David P. Forsythe 2008. The ICTY's Impact on Serbia. Judicial Romanticism Meets Network Politics, in: *Human Rights Quarterly* 30, 2, 412-435.

Meernik, James 2005. Justice and Peace? How the International Criminal Tribunal Affects Societal Peace in Bosnia, in: *Journal of Peace Research* 43, 3, 271-287.

Meernik, James 2003. Victor's Justice or the Law? Judging and Punishing at the ICTY, in: *Journal of Conflict Resolution* 47, 2, 140-162.

Mendeloff, David 2004. Truth-Seeking, Truth-Telling, and Post-Conflict Peacebuilding. Curb the Enthusiasm?, in: *International Studies Review* 6, 3, 355-380.

Mertus, Julie 2007. Findings from Focus Group Research on Public Perceptions of the ICTY, in: *Südosteuropa* 55, 1, 107-117.

Mertus, Julie 2004. *Women's Participation in the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY). Transitional Justice for Bosnia and Herzegovina*. Cambridge, MA: Women Waging Peace Policy Commission.

Miall, Hugh 2004. Conflict Transformation: A Multi-Dimensional Task, in: Alex Austin, Martina Fischer and Norbert Ropers (eds.). *Transforming Ethnopolitical Conflict. The Berghof Handbook*. Wiesbaden: VS Verlag, 67-90. Available at www.berghof-handbook.net.

Minow, Martha (ed.) 2002. *Breaking the Cycles of Hatred. Memory, Law and Repair*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Minow, Martha 1998. *Between Vengeance and Forgiveness. Facing History after Genocide and Mass Violence*. Boston: Beacon Press.

Nettelfield, Lara J. 2006. *Courting Democracy. The Hague Tribunal's Impact in BosniaHerzegovina*. Columbia University, New York. [PhD dissertation.]

Newman, Judith M. 2000. Action Research. A Brief Overview, 14 Paragraphs, in: *Forum Qualitative Sozialforschung & Forum Qualitative Social Research* (Online Journal) 1, 1. Available at www.qualitative-research.net/FQS-texte/1-00.

Ni Aolain, Fionnuala and Catherine Turner 2007. Gender, Truth and Transition, in: *UCLA Women's Law Journal* 16, 229-279.

Nikolic-Ristanovic, Vesna 2008. Local Conflicts and International Interventions: Victimisation of Civilians and Possibilities for Restorative Global Responses, in: *Contemporary Justice Review* 11, 2, 101-115.

O'Connell, Jamie 2005. Gambling with the Psyche. Does Prosecuting Human Rights Violators Console their Victims?, in: *Harvard International Law Journal* 46, 2, 295-345.

Olusanya, Olaoluwa 2005. *Sentencing War Crimes and Crimes Against Humanity under the ICTY*. Groningen: Europa Law Publishers.

Orentlicher, Diane 2008. *Shrinking the Space for Denial: The Impact of the ICTY in Serbia*. New York: Open Society Institute.

Pankhurst, Donna (ed.) 2008. *Gendered Peace. Women's Struggles for PostWar Justice and Reconciliation*. New York/London: Routledge.

Popovic, Tanja 2003. *Die Mythologisierung des Alltags. Kollektive Erinnerungen, Geschichtsbilder und Vergangenheitskultur in Serbien und Montenegro*. Zürich: Pano.

Reason, Peter and Hillary Bradbury (eds.) 2006. *Handbook of Action Research*. London/New Delhi: Sage Publications.

Rigby, Andrew 2002. Three Contrasting Approaches for Dealing with the Past: Collective Amnesia, Retributive Justice and Prioritising Truth, in: *Committee for Conflict Transformation Support Newsletter* 18. Available at www.c-r.org/ccts/ccts18/3apprch.htm.

Rigby, Andrew 2001. *Justice and Reconciliation. After the Violence*. Boulder, CO: Lynne Rienner. Roht-Arriaza, Naomi and Javier Maireszcurrena (eds.) 2006. *Transitional Justice in the TwentyFirst Century. Beyond Truth versus Justice*. Cambridge/New York: Cambridge University Press.

Ross, Marc Howard 2000. *Action Evaluation in the Theory and Practice of Conflict Resolution*. Bryn Mawr, PA: Bryn Mawr College Press.

Sajkas, Marija 2007. *Transitional Justice and the Role of the Media in the Balkans*. Discussion paper. New York: ICTJ. Available at www.ictj.org/images/content/8/3/833.pdf.

Schabas, William A. 2006. *The UN International Tribunals: The Former Yugoslavia, Rwanda and Sierra Leone*. Cambridge/New York: Cambridge University Press.

Slapsak, Svetlana 2004. Gender and War in the Post-Socialist World, in: Ruth Seifert (ed.). *Gender, Identität und kriegerischer Konflikt. Das Beispiel des ehemaligen Jugoslawien*. Münster: Lit-Verlag, 26-39.

Slapsak, Svetlana 2000. *Women's Discourse / War Discourse. Essays and Case Studies from Yugoslavia and Russia*. Ljubljana: Topas & Graduate School of Humanities Ljubljana.

Smith, Dan 2004. *Towards a Strategic Framework for Peacebuilding: Getting Their Act Together*. Overview Report of the Joint Utstein Study of Peacebuilding. Oslo: Ministry of Foreign Affairs.

Spees, Pam 2004. *Gender Justice and Accountability in Peace Support Operations*. London: International Alert. Available at www.international-alert.org/pdfs/gender_justice_accountability_peace_operations.pdf.

Spoerri, Marlene and Annette Freyberg-Inan 2008. From Prosecution to Persecution. Perceptions of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY) in Serbian Domestic Politics, in: *Journal of International Relations and Development* 11, 4, 350-384.

Stiglmeier, Alexandra (ed.) 1992. *Mass Rape. The War Against Women in BosniaHerzegovina*. Lincoln: University of Nebraska Press.

Stover, Eric and Harvey M. Weinstein (eds.) 2004. *My Neighbour, My Enemy. Justice and Community in the Aftermath of Mass Atrocity*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Stubbs, Paul 2003. *Dealing with the Past in BosniaHerzegovina, Croatia, and Serbia & Montenegro*. Quaker Peace & Social Witness, Regional Synthesis Report, Zagreb.

Teitel, Ruti G. 2000. *Transitional Justice*. New York: Oxford University Press.

Thoms, Oskar N. T., James Ron and Roland Paris 2008. *The Effects of Transitional Justice Mechanisms. A Summary of Empirical Research Findings and Implications for Analysts and Practitioners*. Working paper. Centre for International Policy Studies, University of Ottawa.

Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu 1998. *Report*. 5 volumes. Capetown.

van der Merwe, Hugo, Victoria Baxter and Audrey R. Chapman (eds.) 2009. *Assessing the Impact of Transitional Justice. Challenges for Empirical Research*. Washington DC: USIP.

Zarkov, Dubravka 1995. Gender, Orientalism and Ethnic Hatred in Former Yugoslavia, in: Helma Lutz, Ann Phoenix and Nira Yuval-Davis (eds.). *Crossfires: Nationalism, Racism and Gender in Europe*. London: Pluto, 105-120.

Zizek, Slavoj 1991. *Liebe Dein Symptom wie Dich selbst!* Frankfurt a.M.: Institut für neue Medien.

Faydalı Bağlantılar

Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi, New York: www.ictj.org

Güney Afrika Şiddet ve Uzlaşma Çalışmaları Merkezi: www.scvr.org.za

Amerika Birleşik Devletleri Barış Enstitüsü, Washington:

www.usip.org/issue-areas

Wisconsin-Madison Üniversitesi:

<http://sites.google.com/site/transitionaljusticedatabase/>

Marburg Üniversitesi Çatışma Araştırmaları Merkezi:

www.uni-marburg.de/konfliktforschung/startseite-englisch?set_language=en

Barış ve Kalkınma Çalışma Grubu (FRIENT), Bonn:

<https://www.frient.de/en/ueber-uns/arbeitsgemeinschaft/#>

Oslo Barış Araştırmaları Enstitüsü: www.prio.no/Search?q=transitional+justice

Swisspeace, Bern: <https://www.swisspeace.ch/topics/dealing-with-the-past/>

[Tüm bağlantıların erişim tarihi: 27 Haziran 2021 / Çeviri metni için: 13.11.2021]

